

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง “การแข่งขันในการครองอำนาจนำทางความคิดระหว่างพรรคเพื่อไทย และพรรคประชาธิปัตย์ในการหาเสียงเลือกตั้งวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2554” ผู้วิจัยได้รวบรวมและค้นคว้า แนวคิด เอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา และวิเคราะห์ โดยมีลำดับดังต่อไปนี้

2.1. แนวคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony)

2.1.1. แนวคิดเรื่อง สงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position)

2.1.2. แนวคิดเรื่อง กลไกการครองอำนาจนำ (Hegemonic Apparatuses) และ กลไกอำนาจการใช้อำนาจรัฐ (State Apparatuses)

2.2. แนวคิดอุดมการณ์ (Ideology)

2.3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1. แนวคิดเรื่อง การครองอำนาจนำ (Hegemony)

แนวความคิดเรื่องการครองอำนาจนำได้ถูกกล่าวถึงในงานเขียนของ อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) ในสมุดบันทึกจากคุก (Prison Notebooks) ซึ่งมีชีวิตอยู่ระหว่างปี ค.ศ. 1891-1937 ในช่วงปี ค.ศ. 1916-1919 กรัมสกีเริ่มทำงานกับกรรมกรในเมืองตูริน เป็นสมาชิกของพรรคสังคมนิยมอิตาลี ในช่วงนี้ฝ่ายซ้ายของอิตาลีได้รับผลกระทบจากสงครามโลก สงครามและเศรษฐกิจตกต่ำ รวมทั้งการล่มสลายของพรรคสังคมนิยมอิตาลี ต่อมาในช่วงปี ค.ศ. 1921 กรัมสกีได้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์อิตาลีและเริ่มมีอิทธิพลทางความคิดในพรรค แต่เขาก็มีปัญหาเนื่องจากแนวทางและยุทธศาสตร์ทางการเมืองแตกต่างไปจากผู้นำคนอื่น ๆ จากปี ค.ศ. 1923 กรัมสกีและฝ่ายซ้ายคนอื่น ๆ ถูกคุกคามจากระบบฟาสซิสต์ และเมื่อปี ค.ศ. 1926-1937 เขาถูกจับและถูกคุมขัง¹³ จึงเริ่มเขียนบันทึกที่มีชื่อเสียงคือ บันทึกจากคุก (Prison Notebook) งานเขียนของเขามีลักษณะการจัด

¹³ กาญจนา แก้วเทพ, ลัทธิมากซ์ของกรัมสกี, วารสารธรรมศาสตร์ 12 (มิถุนายน 2526) : 106-107.

กระจายมิได้รวบรวมเป็นหมวดหมู่อย่างเป็นระบบ และมีประเด็นกว้างขวางครอบคลุมในหลายเรื่องด้วยกัน เช่น ประเด็นว่าด้วยเรื่องประวัติศาสตร์อิตาลี ว่าด้วยการศึกษา ปัญญาชน ว่าด้วยทฤษฎีและแนวความคิดในทางการเมือง ความคิดเกี่ยวกับรัฐ สังคม การใช้อำนาจ รวมถึงเรื่องการครองอำนาจนำ เป็นต้น อีกทั้งการใช้ภาษาก็มีลักษณะกำกวม ซึ่งยากแก่การตีความ เพื่อให้จดหมายและข้อเขียนของเขาสามารถผ่านการควบคุมได้จากคุณนั่นเอง¹⁴

งานเขียนของกรัมสกีเป็นการสะท้อนมุมมองของเขาที่มีต่อสภาพการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องแนวคิดการครองอำนาจนำ ที่เป็นกรอบแนวคิดหลักในการอธิบายปรากฏการณ์ในงานวิจัยชิ้นนี้นั้นเป็นการสะท้อนความคิดของเขาที่มีต่อแนวความคิดมาร์กซิสต์แบบดั้งเดิมที่เชื่อใน “หลักเศรษฐกิจกำหนด” (Economism) “หลักการกำหนดนิยมอย่างกลไก” (Mechanical determinism)¹⁵ ที่มองว่าปัจจัยในเรื่องเศรษฐกิจนั้นเป็นอิสระจากปัจจัยอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยในเชิงเจตจำนงของมนุษย์ และเป็นตัวกำหนดความเป็นไปหรือพัฒนาการของสังคมโดยอัตโนมัติ ดังนั้นตามความคิดของกรัมสกีเขาจึงไม่เห็นด้วยกับแนวคิดของพวกมาร์กซิสต์แบบดั้งเดิมพวกหนึ่งที่เชื่อในหลักการกำหนดนิยมโดยเศรษฐกิจอย่างเป็นกลไก ในมุมมองของกรัมสกีนั้นมองว่า โครงสร้างส่วนบนอันประกอบไปด้วยพื้นที่ของระบบกฎหมาย ความเชื่อ ศีลธรรม ปัญญา นั้นก็เป็นส่วนสำคัญต่อการกำหนดความเป็นไป หรือมีผลต่อพัฒนาการของสังคมได้¹⁶ ซึ่งในการจะเปลี่ยนแปลงสังคมได้นั้นจะต้องทำการต่อสู้ทางอุดมการณ์

แนวคิดของกรัมสกีนั้น เป็นการอธิบายอำนาจครอบงำของอุดมการณ์ของชนชั้นนำทางสังคมที่มีต่อส่วนต่างๆ ของสังคม โดยเขาใช้แนวคิดนี้อธิบายว่า เหตุใดชนชั้นนายทุนจึงสามารถมีอำนาจในสังคมได้ เพราะอำนาจที่แท้จริงของระบบทุนนิยมนั้นมีใจอยู่ที่การใช้ความรุนแรงหรือกำลังบังคับที่กลไกของรัฐเป็นฝ่ายกระทำ หากอยู่ที่การยอมรับของฝ่ายที่ถูกปกครองในแนวคิดหรือจิตสำนึกในการอธิบายความเป็นไปของสังคม เป็นปรัชญาของมวลชน ผู้ซึ่งยอมรับระบบศีลธรรม ขนบธรรมเนียมและพฤติกรรมในสังคม ประเด็นที่กรัมสกีต้องการศึกษาทำความเข้าใจก็คือ ชนชั้น

¹⁴ วัชรพล พุทธิรักษา, แนวความคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของกรัมสกี (Gramsci) : บททดลองเสนอในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองไทย, 2550, หน้า 2.

¹⁵ เฟ็งอ้าง, หน้า 2.

¹⁶ วัชรพล พุทธิรักษา, รัฐบาลทักษิณกับความพยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำ, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญา รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549, หน้า 26.

ปกครองอย่างไรจึงสามารถทำให้ชนชั้นผู้ถูกปกครองต่างเห็นพ้องยอมรับในอุดมการณ์และวิถีชีวิตเช่นนี้ได้ ทั้งนี้ เพื่อจะหาทางพลิกสถานการณ์ดังกล่าว เพื่อให้ชนชั้นผู้ถูกปกครองทั้งหลายได้โค่นล้มระบอบเก่าและสถาปนาระบอบใหม่ที่มีอิสระอย่างเต็มที่¹⁷

สำหรับสาเหตุที่กรัมซีให้ความสำคัญกับอุดมการณ์ เนื่องจากเหตุการณ์บางอย่างที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดของเขา คือ

1. การปกครองของรัสเซียภายใต้โจเซฟ สตาลิน ซึ่งมีการขูดรีดชาวนาเพื่อนำไปพัฒนาอุตสาหกรรม การใช้มาตรการโหดเหี้ยมทำให้กรัมซีมองรัสเซียในแง่ลบ จึงทำให้เขามีแนวทางสังคมนิยมที่แตกต่างจากรัสเซีย
2. การขยายตัวของระบอบฟาสซิสต์ในยุโรป (อิตาลีและมูสโสลินี) ซึ่งมีฐานมวลชนที่เข้มแข็งมาก ลัทธิปฏิธิกริยาเช่นนี้กลับได้รับการสนับสนุนจากมวลชนมากโดยเฉพาะจากชนชั้นที่ยากไร้ที่สุดในสังคมซึ่งน่าจะฝักใฝ่ลัทธิมาร์กซิสต์มากกว่า กรัมซีมองว่ามีสาเหตุจากการที่ลัทธิฟาสซิสต์ใช้อุดมการณ์โน้มน้าวมวลชนอย่างได้ผล เช่น อิตาลีใช้อุดมการณ์หลัก เกี่ยวกับความยิ่งใหญ่ของชนเผ่าอารยัน ทำให้สามารถได้รับการสนับสนุนจากชาวเยอรมันจำนวนมาก ขบวนการฟาสซิสต์ระดมความสนับสนุนจากชาวนาและกรรมกรได้อย่างกว้างขวางจนเป็นฐานอำนาจให้มูสโสลินีได้ การปลุกเร้าจิตสำนึกที่มูสโสลินีได้กระทำอย่างได้ผลทำให้กรัมซีเห็นความสำคัญของยุทธศาสตร์การเรียกร้องความสนับสนุนจากพลังมวลชนโดยการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ภายใต้งlobal การครอบงำหลายรูปแบบ นับตั้งแต่ภายในโรงงานไปจนถึงครอบครัวและโรงเรียน
3. การขาดประสิทธิภาพในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของฝ่ายซ้าย ซึ่งมีผลทำให้ไม่สามารถฉวยโอกาสให้เป็นประโยชน์ได้ในช่วงที่ทุนนิยมตกต่ำที่สุด (ค.ศ. 1930) แต่ระบอบฟาสซิสต์กลับได้ประโยชน์มากกว่า¹⁸

¹⁷ เทพฤทธิ์ สุภาสงวน, การปกครองความเป็นใหญ่ทางอุดมการณ์, สารนิพนธ์หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2536, หน้า 16.

¹⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า 17.

จากอิทธิพลที่มีต่อความคิดของเขาดังกล่าว ประกอบกับการที่ทฤษฎีมาร์กซิสต์ไม่สามารถวิเคราะห์สถานการณ์และฉวยโอกาสให้เป็นประโยชน์ได้ ปัญหาของมาร์กซิสต์คือ ไม่สามารถชักจูงมวลชนให้ยอมรับมากขึ้น และความสามารถของมวลชนที่จะเข้าใจทฤษฎีมาร์กซิสต์ก็มีระดับต่ำ เพราะฉะนั้นจึงมีความจำเป็นในการสถาปนาตนเองเพื่อต่อสู้กับความคิดของชนชั้นปกครองและทำทฤษฎีให้ง่ายต่อการเข้าใจมากขึ้น กรัမ်สกีจึงเสนอความคิดเกี่ยวกับการครองอำนาจนำ (Hegemony) ทางอุดมการณ์ขึ้นมา

ความหมายของ การครองอำนาจนำ (Hegemony)

ชโยนันต์ สมุทวณิช (2530) ได้สรุปความหมายของการมีอำนาจครอบครองความเป็นใหญ่ (Hegemony) ในทัศนะของกรั่มสกีไว้ดังนี้

1. หมายถึง กระบวนการในสังคมซึ่งส่วนหนึ่งของชนชั้นนำกระทำการควบคุมผ่านความเป็นผู้นำทางศีลธรรมและปัญญาต่อส่วนอื่นๆ ของชนชั้นนำซึ่งเป็นพันธมิตรกัน ส่วนที่นำนี้มีอำนาจและความสามารถในการเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของส่วนอื่นๆ ส่วนที่นำไม่ได้บังคับให้ส่วนอื่นๆ ยึดถืออุดมการณ์ของตน แต่ใช้การกล่อมเกลாதทางการศึกษาและในทางการเมือง โดยเสนอหลักการที่เป็นอุดมการณ์ร่วมในลักษณะที่ดึงเอาโลกทัศน์และผลประโยชน์ของกลุ่มพันธมิตรเข้ามาไว้ในอุดมการณ์ร่วมนี้ด้วย
2. การมีอำนาจครอบงำเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนำและชนชั้นปกครอง เป็นความพยายามของชนชั้นนำที่ประสบความสำเร็จในการใช้ความเป็นผู้นำทางการเมือง ศีลธรรมและปัญญาไปกำหนดโลกทัศน์ของชนชั้นนำให้เป็นโลกทัศน์ที่ทุกๆ ฝ่ายยอมรับนับถือ ซึ่งมีผลในการชี้นำผลประโยชน์และความต้องการของกลุ่มที่ถูกอำนาจครอบงำทั้งหลาย

การมีอำนาจครอบงำเป็นเงื่อนไขที่สำคัญสำหรับการขยายความสามารถในการสืบทอดอำนาจในการควบคุมพัฒนาการของสังคม ดังนั้นความคิดของคนจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์

วณัฏ ปิยะกุลชัยเดช (2548)¹⁹ ทำการศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดการครองความเป็นใหญ่และอุดมการณ์ของกรัณชี พบว่า จุดมุ่งหมายของการครองความเป็นใหญ่แบ่งออกเป็น 2 ประเภท โดยแบ่งตามมุมมองของกลุ่มชนในการต่อสู้เพื่อการครองความเป็นใหญ่ *ประเภทแรก* การครองความเป็นใหญ่มีจุดมุ่งหมายเพื่อก่อตั้งรัฐใหม่ การครองความเป็นใหญ่จึงเป็นวิธีการที่จะทำให้กลุ่มทางสังคมหลักหรือชนชั้นมีอำนาจในการจัดความสัมพันธ์ทางการเมืองใหม่หรือรัฐใหม่ รัฐใหม่ที่ว่านี้ก็ได้เปิดโอกาสให้กลุ่มทางสังคมหรือชนชั้นของตน *ประเภทที่สอง* การครองความเป็นใหญ่นั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อรักษาไว้ซึ่งการมีอำนาจในการจัดการความสัมพันธ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ การครองความเป็นใหญ่ในแง่หนึ่งจึงเป็นวิธีการของกลุ่มทางสังคมหลักหรือชนชั้นที่มีอำนาจแล้วจัดการกับกลุ่มทางสังคมหลักหรือชนชั้นตรงกันข้ามไม่ให้อำนาจทำลายการครองความเป็นใหญ่ของกลุ่มหรือชนชั้นตน

การครองความเป็นใหญ่ของกรัณชีสามารถเกิดขึ้นได้ในหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและภูมิปัญญา ทั้งพื้นที่ในทางกายภาพที่การครองความเป็นใหญ่ดำรงอยู่ก็สามารถที่จะเป็นได้ทั้งภายในกลุ่มทางสังคม เช่น โบสถ์คาทอลิก หรือภายในรัฐ หรือแม้แต่ว่างระหว่างรัฐหรือระดับโลก แต่ไม่ว่าจะมีมิติหรือพื้นที่ที่แตกต่างกันเพียงใด สิ่งเหมือนกันในทุกมิติและพื้นที่ก็คือ การครองความเป็นใหญ่นั้นต้องสัมพันธ์กับการนำและความยินยอมซึ่งเกิดขึ้นในระดับของความคิด ความแตกต่างกันในพื้นที่ที่การครองความเป็นใหญ่ดำรงอยู่ทำให้เกิดความแตกต่างกันระหว่างสังคม ซึ่งเห็นได้จากกรณีการต่อสู้กันภายในโบสถ์คาทอลิก ผู้นำก็เป็นกลุ่มย่อยหนึ่งภายในโบสถ์ ส่วนผู้ถูกนำก็คือสมาชิกที่เหลือของโบสถ์ หรือในระดับรัฐ ผู้นำก็คือกลุ่มทางสังคมหลักหรือชนชั้น ผู้ถูกนำก็คือกลุ่มทางสังคมอื่นหรือมวลชน ในระดับระหว่างรัฐหรือระดับโลก ผู้นำก็คือประเทศหรือรัฐ ในขณะที่ผู้ถูกนำก็คือประเทศหรือรัฐอื่นๆที่เหลือ กลไกการครองความเป็นใหญ่ที่ผู้นำใช้เพื่อให้เกิดการครองความเป็นใหญ่จึงแตกต่างกันไปตามพื้นที่ที่การครองความเป็นใหญ่ดำรงอยู่ กลไกดังกล่าวอาจจะเป็นเพียงจดหมายข่าวในการต่อสู้เพื่อการครองความเป็นใหญ่ในกลุ่มทางสังคมย่อย เช่นในโบสถ์ หรือสถานีโทรทัศน์ระดับชาติในการต่อสู้เพื่อการครองความเป็นใหญ่ใน

¹⁹ วณัฏ ปิยะกุลชัยเดช, ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดการครองความเป็นใหญ่และอุดมการณ์ของกรัณชี, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

รัฐ หรือสถานีโอโทรทัศน์ดาวเทียมที่กินบริเวณทั้งโลกในการต่อสู้เพื่อการครองความเป็นใหญ่ในระดับโลก

การตีความการครองความเป็นใหญ่ของกรัมสกีเพื่อจุดประสงค์ในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงการขึ้นหรือลงจากอำนาจของกลุ่มทางสังคมในระดับย่อยภายในกลุ่มทางสังคมจนถึงระดับที่ใหญ่ที่สุดคือ ในระดับโลกก็ได้ มโนทัศน์การครองความเป็นใหญ่นี้นอกจากจะเป็นกรอบทั่วไปในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางการเมือง กรัมสกียังใช้กรอบดังกล่าวในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เฉพาะรวมอธิบายการต่อสู้เพื่อการครองความเป็นใหญ่ที่เป็นอยู่ในอิตาลีอีกด้วย ซึ่งก็คือการปกครองของพวกฟาสซิสต์ โดยการเน้นการต่อสู้เพื่อการครองความเป็นใหญ่ในอิตาลีจึงเป็นสาเหตุให้กรัมสกีให้ความสำคัญต่อมโนทัศน์เรื่องการครองความเป็นใหญ่ภายในรัฐ รวมทั้งกรัมสกียังได้เสนอมโนทัศน์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น พรรคการเมืองที่มีลักษณะเป็นเจ้าแห่งยุคใหม่ แนวร่วมทางประวัติศาสตร์ และสงครามแบบตรึงพื้นที่ เพื่อว่าหากเป็นไปได้ผู้ที่จะนำมวลชนต่อสู้กับการปกครองของพวกฟาสซิสต์ควรมีลักษณะเช่นใดและใช้วิธีการต่อสู้อย่างไรในสภาพสังคมของอิตาลีที่มีความเจริญทางประชาสังคมสูง

ชนิดา ชิตบัณทิตย์ (2550) “อำนาจนำ” หมายถึง กระบวนการที่ชนชั้นปกครองหรือชนชั้นอื่นสร้างความยอมรับเหนือนชนชั้นอื่นๆ ผ่านกลุ่มปัญญาชน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการเผยแพร่แนวคิดหรืออุดมการณ์ในสังคม

วัชรพล พุทธรักษา (2550) “การครองอำนาจนำ” หรือ “Hegemony” หมายถึง การใช้อำนาจของกลุ่ม/ชนชั้นใดๆ เพื่อสร้างภาวะการครอบครองความคิด และมีอำนาจนำเหนือกลุ่ม/ชนชั้นอื่นๆ ในสังคม โดยที่การใช้อำนาจดังกล่าวนั้นปราศจากการใช้ความรุนแรง หรือการบังคับเชิงกายภาพ แต่เป็นการใช้อำนาจผ่านกลไกชนิดต่างๆ เพื่อครอบครองความคิด โน้มน้าว และทำให้เกิดการยอมรับ เพื่อก่อให้เกิดขึ้นซึ่งความยินยอมพร้อมใจ และได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพลังทางสังคมและชนชั้นต่างๆ โดยที่ผู้คนในกลุ่ม/ชนชั้นที่ถูกกระทำนั้นไม่ทราบ หรือไม่สามารถตระหนักได้ว่าตนได้ถูกครอบครองความคิดไปแล้ว²⁰

²⁰ วัชรพล พุทธรักษา, แนวความคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของกรัมสกี (Gramsci) : บททดลองเสนอในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองไทย, 2550, หน้า 5-6.

สุภางค์ จันทวนิช (2552) การครองความคิดจิตใจ คือ การครอบงำชนชั้นหนึ่งโดยวิธีการทางการเมืองและอุดมการณ์ประสานเข้าด้วยกัน กล่าวคือ มีกลุ่มคนในสังคมซึ่งตั้งใจจะครอบงำคนอื่นและลักษณะการครอบงำที่เกิดขึ้นในระดับชนชั้น คือ การนำเอาวิธีการทางการเมืองมาผสมกับเรื่องอุดมการณ์ ทำให้เกิดจิตสำนึกทางชนชั้นที่ตามอุดมการณ์ที่สอดคล้อง²¹

เกษียร เตชะพีระ (2553) นิยาม “อำนาจนำ” (Hegemony) ว่าหมายถึง ความสามารถในการนำโดยความยินยอมพร้อมใจของผู้ตาม (leadership by consent) หรือนัยหนึ่ง การยินยอมปฏิบัติตามผู้นำโดยไม่ต้องถูกบังคับ (non – coercive compliance)²²

คำว่า “Hegemony” หรือที่ในงานชิ้นนี้ใช้คำว่า “การครองอำนาจนำ” เป็นคำที่มีที่มาจากภาษากรีกที่ว่า “Hegemon” ที่มีความหมายถึง การนำ (leading) การมีอำนาจเหนือผู้อื่น (prominent power) และมักจะใช้ในความหมายของการครองอำนาจทางการเมือง (political dominance) เป็นส่วนใหญ่²³

Gramsci ได้จำแนกวิธีการในการครองอำนาจนำออกเป็น 2 ด้าน คือ

1. Political Hegemony อันหมายถึงการสถาปนาระบบการเมืองระบบหนึ่งให้กลายเป็นระบบหลักของสังคม ตัวอย่างเช่น ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ที่วางเงื่อนไขให้พรรคการเมืองทุกพรรคส่งผู้สมัครรับเลือกตั้งเข้ามาในสภา หากพรรคใดมีจำนวนสส.มากที่สุด ก็จะได้รับสิทธิในการจัดตั้งรัฐบาลและมีหัวหน้าพรรคเป็นนายกรัฐมนตรี ไม่ว่าวิธีการได้ สส. นั้นจะได้อมาด้วยวิธีการอย่างไร ไม่ว่าหัวหน้าพรรคการเมืองที่มี สส. มากที่สุดจะมีความเหมาะสมเป็นผู้นำหรือไม่ก็ตาม แต่นี่ก็เป็นระบบการเมืองที่ได้รับการยอมรับอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน และเมื่อมีรูปแบบการเมืองหลักเป็นระบบรัฐสภาประชาธิปไตยแบบมีตัวแทนแล้ว รูปแบบการเมืองในแบบอื่นๆ ก็หมดความชอบธรรมไปโดยปริยาย เช่น การรวมตัวของกลุ่มประชาชนที่มีปัญหา

²¹ สุภางค์ จันทวนิช, ทฤษฎีสังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.

²² เกษียร เตชะพีระ, สงครามระหว่างสี ก่อนถึงจุดที่ไม่อาจหวนกลับ, กรุงเทพฯ : openbook, 2553, หน้า 176.

²³ วัชรพล พุทธิรักษา, แนวความคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของกรีมซี (Gramsci) : บททดลองเสนอในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองไทย, 2550, หน้า 1.

และต้องการวิธีแก้ปัญหาโดยตรง (โดยไม่ผ่านตัวแทน) จะถูกมองว่าเป็นการก่อหวอดสร้างความไม่สงบ ที่เรียกว่า “เกิด mob” เป็นต้น²⁴

2. Cultural Hegemony มีความหมายเช่นเดียวกับ Political Hegemony เพียงแต่เปลี่ยนมิติมาเป็นด้านวัฒนธรรม อันหมายถึงการสถาปนาระบบคิดระบบวัฒนธรรมอันหนึ่งให้กลายเป็นระบบคิดหลักและวัฒนธรรมหลักของสังคม เพื่อนำไปสู่การสร้างความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) ทั้งนี้ การผลิตและเผยแพร่วัฒนธรรมจะมีสื่อมวลชนเป็นกลไกสำคัญในการผลักดันความคิด/จิตสำนึกที่แทรกซึมอยู่ในชีวิตประจำวันของมวลชน กรณีของวัฒนธรรมหลักของสังคมไทย ก็คือ วัฒนธรรมที่บุคคลไม่สามารถเจริญก้าวหน้า ใช้ความสามารถส่วนตัวโดยลำพังได้ (อันเป็นวัฒนธรรม “ค่าของคน อยู่ที่ผลของงาน”) เพราะสังคมไทยมีวัฒนธรรมเรื่องพรรคพวกเส้นสายเป็นเงื่อนไขของความก้าวหน้าในชีวิต (เป็นวัฒนธรรมที่ว่า “ค่าของคน อยู่ที่ว่าเป็นคนของใคร”) เป็นต้น²⁵

ความคิดเรื่องการครองอำนาจนำของกรัมส์ได้ให้ความสำคัญกับเรื่อง “อุดมการณ์” (Ideology) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการใช้เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดเรื่อง “โครงสร้างสังคมส่วนล่าง และสังคมส่วนบน” (Base / Super Structure) โดยที่กรัมส์ได้เน้นให้ความสำคัญกับบทบาทของโครงสร้างส่วนบน และได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างที่สำคัญระหว่างสังคม 2 แบบ ภายในโครงสร้างส่วนบนว่า ประกอบไปด้วย สังคมแรก คือ “รัฐ/สังคมการเมือง” (Political Society) ซึ่งได้แก่ รัฐ และองค์กรการใช้อำนาจต่างๆ รัฐและอีกสังคมหนึ่งคือ ประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งได้แก่ ส่วนที่เป็นเอกชน หรือส่วนอื่นๆ ที่เป็นองค์กรนอกอำนาจรัฐ²⁶

ขณะที่สังคมการเมืองดำเนินการสร้างและสืบทอด “อำนาจครอบงำ” (Domination) โดยชนชั้นปกครอง ผู้ยึดกุมอำนาจรัฐ และมีอำนาจในการบังคับใช้กฎหมาย (Legislation) และมีอำนาจบังคับรองรับ (Coercion) อยู่ด้วย แต่ในประชาสังคมนั้นจะมีการดำเนินการเพื่อสร้าง และสืบทอด/

²⁴ กาญจนา แก้วเทพ, การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory), กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2544, หน้า 91– 92.

²⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 92.

²⁶ วิษรพล พุทธิรักษา, รัฐบาลท้าทายกับความพยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำ, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญา

รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549, หน้า 28.

รักษา การครองอำนาจนำ โดยอาศัยวิธีการที่แตกต่างไปจากสังคมการเมือง โดยใช้วิธีการสร้างความยินยอมพร้อมใจให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน โดยที่ประชาชนไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นการบังคับ หรือเป็น “การยินยอมพร้อมใจโดยธรรมชาติ” (Spontaneously Consensus) ในประชาสังคมนี้ การใช้อำนาจเพื่อครอบงำกลุ่มบุคคล หรือชนชั้นอื่นนั้นจะแตกต่างจากสังคมการเมือง นั่นคือ ในประชาสังคมจะเป็นการใช้อำนาจนำ โดยไม่ใช้กำลัง หรือความรุนแรง แต่จะเป็นการครองอำนาจนำในเชิงพื้นที่ (Realm) หรือความคิดในการผลิตทางเศรษฐกิจและการดำรงชีวิต โดยผ่านเครื่องมือหรือกลไกชนิดต่างๆ ในแง่นี้โลกทัศน์ของผู้คนในประชาสังคมจะถูก “ครองอำนาจนำ” ทางความคิด ความเชื่อ ทักษะคติโดยกลุ่มผู้ปกครอง และโลกทัศน์ที่ถูกครอบงำ จะกลายเป็น “วัฒนธรรมร่วมของผู้คน” (Popular Culture) และแทรกซึมไปทั่วทั้งประชาสังคม²⁷

การสร้างภาวะการครองอำนาจนำนี้จะเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์แบบไม่ได้ ถ้ากลุ่มผู้ปกครองหรือชนชั้นปกครองจะมุ่งหวังยึดครองแต่เพียงอำนาจรัฐแต่เพียงอย่างเดียว โดยปราศจากการครองอำนาจเหนือระบบความคิด หรืออุดมการณ์ เหนือสังคมส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ “กลุ่มผู้ดำเนินการสร้างภาวะครองอำนาจนำ” นั้นจะต้องพยายามที่จะสร้างแนวร่วมและแปรสภาพอุดมการณ์ของพันธมิตรจากกลุ่ม หรือชนชั้นต่าง ๆ รวมถึงกลุ่มที่เป็นอริให้เป็นหนึ่งเดียวกันให้ได้²⁸

การดำเนินการเพื่อสร้างภาวะการครองอำนาจนำให้เกิดขึ้นในทางปฏิบัตินั้นต้องอาศัยกลไกต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติการ เช่น การใช้สื่อ และสถาบันต่างๆ หรือสิ่งใดๆ ก็ตามที่สามารถนำมาใช้เพื่อโน้มน้าว ชักจูง และครอบงำทางความคิดได้ ทั้งนี้กลไกต่างๆ นี้จะถูกกลุ่ม/ชนชั้นที่ต้องการครองอำนาจนำ นำมาใช้ในพื้นที่ทางสังคม ที่เรียกว่า ประชาสังคม ควบคู่ไปกับการใช้อำนาจบังคับในสังคมการเมือง เพื่อให้สามารถสร้างภาวะการครองอำนาจนำได้อย่างเบ็ดเสร็จ²⁹

กระบวนการทำงานเพื่อครองอำนาจนำทั้งทางด้านการเมืองและอุดมการณ์ มีบทบาทหน้าที่สำคัญ คือ

1. หน้าที่เป็นเครื่องมือในการทำสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (war of position) เป้าหมายของการครองอำนาจนำนั้น ต้องอาศัยการยึดอำนาจที่รอบด้าน ตั้งแต่ด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม จริยธรรม วัฒนธรรมและการสื่อสาร ดังนั้น

²⁷ เพิ่งอ้าง, หน้า 28.

²⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า 28.

²⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 30.

กระบวนการนี้จึงเป็นกลไกที่สำคัญในการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดของคนในสังคม โดยมีเป้าหมายเพื่อยึดความคิดและวัฒนธรรมของประชาชน ทั้งนี้ กรัมนิได้ย้ำว่า การปฏิบัติทุกครั้งจำเป็นต้องมีสงครามช่วงชิงความคิดผู้คน หรือเป็นการต่อสู้ทางด้านคุณค่า/ความหมายที่อยู่ในระดับโครงสร้างส่วนบน (superstructure) และจำเป็นต้องอาศัยการทำงานในระยะเวลาที่ค่อนข้างยาวนาน³⁰

2. หน้าที่ในการสร้างความยินยอมพร้อมใจ (consent) อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของการครองอำนาจที่จะสร้างความชอบธรรมทางอุดมการณ์ผ่านการควบคุมจิตสำนึกและความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) ของมวลชน โดยสื่อมวลชนเป็นกลไกในการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์หลัก อย่างไรก็ตาม สื่อมวลชนโดยลำพังอาจจะไม่สามารถนำไปสู่การสร้างความยินยอมพร้อมใจได้โดยเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ แต่ทว่าอิทธิพลของสื่อมวลชนเป็นอิทธิพลร่วมที่จะช่วยตอกย้ำ ผลิตซ้ำ และขยายผลของภาคปฏิบัติการทางอุดมการณ์ต่างๆ ร่วมกับองค์กรอื่นๆ ในสังคม เช่น ศาสนา ครอบครัว โรงเรียน ฯลฯ อันถือเป็นองค์กรในประชาสังคม (civil society) ที่ทำหน้าที่รักษาสถานะการครองอำนาจของชนชั้นปกครองนั่นเอง³¹

กรัมนิมีทัศนะที่เชื่อว่า เส้นทางการครอบงำ/ควบคุมไม่เคยมีหนึ่งเดียว แม้ด้านหนึ่งอุดมการณ์หลักจะมีอำนาจกำกับความคิดของประชาชน แต่คำถามที่สำคัญก็คือ การยอมรับในอุดมการณ์นั้นๆ จะเป็นไปถึงในระดับใด (to what extent) เนื่องจากภายใต้การครอบงำของโครงสร้างอำนาจนั้น มนุษย์ในฐานะปัจเจกผู้กระทำการ (Human Agency) ก็มีอิสระระดับหนึ่งที่จะสร้างตัวเลือก (make choices) ให้กับชีวิตตนเอง ดังนั้น การครองอำนาจจึงเป็นกระบวนการที่ไม่สิ้นสุด (a process without an end) ที่ไม่มีชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง หรือชุดความคิดใดชุดความคิดหนึ่งจะผูกขาดสถานะไปได้ตลอดเวลา³²

³⁰ กาญจนา แก้วเทพ, การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory), กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2544, หน้า 93.

³¹ เพิ่งอ้าง, หน้า 93.

³² กาญจนา แก้วเทพ, สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา, กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2551, หน้า

ดังนั้น ที่ใดก็ตามที่มีการถือครองอำนาจหรือมีการครองอำนาจนำ (Hegemony) ที่นั่นมักจะ
ต้องมีการท้าทายหรือการต่อต้านสถานการณ์ครองอำนาจนำ (Counter-Hegemony) เสมอ³³

นอกจากนี้ ในการวิเคราะห์การครองอำนาจนำ กรัมนิยังได้เสนอทศนะที่สำคัญอีกประการ
หนึ่ง คือ การสร้างสามัญสำนึก (common sense) หมายถึง วิธีคิดแบบหนึ่งของคนเราที่มีต่อตนเอง
และโลกรอบตัว ที่เรามักจะเชื่อว่า วิธีคิดเช่นนี้เป็นปกติธรรมดา สำหรับทุกๆ คนในสังคม ดังเช่น
ประโยคที่เรามักจะได้ยินเสมอว่า “เป็นธรรมชาติอยู่แล้วที่...” “เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า...” เป็น
ต้น ทั้งนี้ กรัมนิเห็นว่าวิธีคิดแบบสามัญสำนึกไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ทว่า การที่คนเราจะ
ยอมรับว่าความคิดเป็นไป “โดยปริยาย” นั้น จะต้องผ่านกระบวนการครองอำนาจนำ หรือช่วงชิง
พื้นที่ทางความคิดโดยคนบางกลุ่มของสังคมเป็นสำคัญ และกลไกที่สำคัญในการสร้างสามัญสำนึก
ให้กับผู้คนก็คือ การสื่อสาร โดยเฉพาะสื่อมวลชน³⁴

กรัมนิได้ย้าสรุปเอาไว้ว่า ต้องอาศัยการยึดพื้นที่ของสามัญสำนึกเท่านั้นที่จะทำให้ชนชั้น
ครอบงำสามารถยึดกุมชัยชนะในสงครามการครองอำนาจนำได้ในที่สุด ทั้งนี้ เนื่องจากสามัญสำนึก
เป็นเงื่อนไขที่ทำให้คนเราคิดไปเองว่าความคิดและการกระทำต่างๆ ต้องเป็นไปเช่นนั้น และปัจเจก
บุคคลเองก็ยินยอมพร้อมใจที่จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกรอบอุดมการณ์หลักที่ได้รับการผลิต/ผลิต
ซ้ำเอาไว้³⁵

2.1.1. แนวคิดเรื่อง สงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position)

ในการดำเนินการเพื่อสร้างภาวะการณ์ครองอำนาจนำให้เกิดขึ้นนั้น กรัมนิได้เปรียบดั่งเช่น
การทำสงคราม โดยการดำเนินการเพื่อสร้างภาวะการณ์ครองอำนาจนำให้เกิดขึ้นเหนือชนชั้นอื่นๆ
นั้น ชนชั้นผู้พยายามสร้างภาวะการณ์ครองอำนาจนำนั้นจะต้องดำเนินการต่อสู้เพื่อยึดกุม “พื้นที่เชิง
อุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อ” ของผู้คนใน “ประชาสังคม” ให้ได้³⁶

³³ เพิ่งอ้าง, หน้า 188.

³⁴ เพิ่งอ้าง, หน้า 188-189.

³⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 189.

³⁶ วรพล พุทธิรักษา, รัฐบาลทักษิณกับความพยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำ, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญา

กรัมชี้ได้พิจารณาว่า หากพรรคการเมืองพรรคใดกระทำแต่สงครามแห่งการเคลื่อนไหวทางการเมือง (War of Movement) นอกจากจะประสบความสำเร็จได้ยากแล้ว แม้จะได้อำนาจรัฐมาก็ยังยากที่จะรักษาอำนาจนั้นไว้ได้ยาวนาน ดังนั้น กรัมชี้จึงได้เสนอว่า ก่อนที่จะมีการทำ War of Movement นั้น จำเป็นต้องการทำสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดของประชาชน และพื้นที่ทางวัฒนธรรมในสังคม (War of Position) อันหมายความว่า กลุ่มที่จะต้องการจะเปลี่ยนแปลงสังคมนั้น จะต้องเอาชนะความคิดและจิตใจของคนทุกๆ กลุ่มในสังคม³⁷

การดำเนินการช่วงชิง หรือยึดกุมความคิด ความเชื่อของคนในพื้นที่ประชาสังคมนี้ กรัมชี้เรียกว่า เป็น “การทำสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด” ถ้าสามารถเอาชนะสงครามนี้เหนือพื้นที่ประชาสังคมได้สำเร็จ การสร้างภาวะการณ์ครองอำนาจนำก็จะสำเร็จได้อย่างสมบูรณ์และยั่งยืนสืบไป³⁸

2.1.2. กลไกการครองอำนาจนำ (Hegemonic Apparatuses) และกลไกการใช้อำนาจรัฐ (State Apparatuses)

แนวคิดกลไกการครองอำนาจนำและกลไกการใช้อำนาจรัฐ หรือกลไกรัฐ นับได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อกระบวนการสร้างภาวะการครองอำนาจนำให้เกิดขึ้นตามเป้าหมายของกลุ่ม/ชนชั้นผู้พยายามสร้างภาวะการณ์ครองอำนาจนำ ซึ่งแนวคิดนี้ เปรียบได้กับการทำหน้าที่เป็นสื่อกลางเพื่อถ่ายทอดอุดมการณ์หรือระบบความคิด ความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม ชุดหนึ่งๆ ตามที่กลุ่มผู้พยายามสร้างภาวะการณ์ครองอำนาจนำต้องการ เพื่อสื่อไปถึงประชาชนในชนชั้นต่างๆ เหนือพื้นที่ประชาสังคม เพื่อให้เกิดความรู้สึกร่วมในการเห็นพ้องต้องกันและยินยอมที่จะปฏิบัติตาม (Consent) ความต้องการของชนชั้นผู้ถ่ายทอดอุดมการณ์³⁹

นอกจากนี้กลไกการครองอำนาจนำยังทำหน้าที่รวมไปถึงการสร้างจิตสำนึก (Conscious) ให้ชนชั้นผู้ถูกรอบงำมีความรู้สึกว่าผลประโยชน์ของชนชั้นตนนั้นได้รับการสนับสนุนอย่างดีจาก

³⁷ กาญจนา แก้วเทพ, การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory), กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2544, หน้า 91.

³⁸ วรพล พุทธิรักษา, รัฐบาลทักษิณกับความพยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำ, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549, หน้า 38.

³⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 38.

ชนชั้นปกครอง หรือชนชั้นผู้พยายามครองอำนาจนำ โดยที่ชนชั้นผู้ถูกรอบงำไม่รู้สึกรู้หา หรือไม่สามารถสำนึกได้ว่าชนชั้นของตนนั้นถูกเอาเปรียบ หรือขูดรีดอย่างไร⁴⁰

กลไกการครองอำนาจนำนี้ กล่าวได้ว่า เป็นสิ่งใดก็ได้ที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอด หรือส่งผ่านชุดความคิด จากด้านผู้พยายามสร้างภาวะการณ์ครองอำนาจนำไปยังผู้คนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นพรรคการเมือง ปัญญาชน นโยบายของพรรคการเมือง/รัฐบาล สื่อมวลชนทุกประเภท สถาบันการศึกษา สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา การสร้างภาพ/การจัดการภาพลักษณ์ของฝ่ายผู้พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำ เป็นต้น⁴¹

ขณะที่กลไกการใช้อำนาจรัฐนั้น จะถูกใช้เหนือพื้นที่ที่สังคมการเมือง โดยแตกต่างจากกลไกการครองอำนาจนำตรงที่กลไกรัฐนั้นไม่ได้เป็นกลไกที่ใช้สื่อสารเพื่อสร้างชุดของอุดมการณ์ตามที่ชนชั้นผู้พยายามครองอำนาจนำต้องการ แต่กลไกรัฐนั้นเป็นกลไกที่ใช้อำนาจบังคับเพื่อบังคับให้ประชาชนของชนชั้นต่างๆ ปฏิบัติ หรือไม่ปฏิบัติตามความต้องการของชนชั้นปกครองหรือผู้พยายามสร้างการปกครองอำนาจนำโดยที่ทุกคนในสังคมนั้นไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้⁴²

กลไกการใช้อำนาจรัฐจึงได้แก่ สิ่งใดๆ ก็ตามที่รัฐ หรือผู้ครองอำนาจนำสามารถนำมาใช้เหนือผู้คนในสังคมทุกชนชั้นเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายต่างๆ ตามต้องการ กลไกลักษณะนี้จะอาศัยอำนาจในการบังคับ เช่น กฎหมาย การใช้อำนาจศาล การใช้กำลังของกองทัพ และตำรวจ เป็นต้น⁴³

2.2. แนวคิดเรื่อง อุดมการณ์ (Ideology)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2517) อุดมการณ์ หมายถึง ความเชื่อ ซึ่งไม่จำเป็นว่าความเชื่อนั้นจะเป็นความเชื่อที่ถูกตั้งด้วยเหตุผล หรือสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงเสมอไป ความเชื่อที่เรียกว่าเป็นอุดมการณ์จะต้องเป็นระบบความคิดที่มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

1. ความเชื่อนั้นได้รับการยอมรับร่วมกันในกลุ่มชน
2. ความเชื่อนั้นต้องเกี่ยวกับเรื่องที่มีความสำคัญต่อกลุ่ม เช่น หลักเกณฑ์ในการประพฤติปฏิบัติตัวและดำเนินชีวิต

⁴⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า 38.

⁴¹ เพิ่งอ้าง, หน้า 38.

⁴² เพิ่งอ้าง, หน้า 38.

⁴³ เพิ่งอ้าง, หน้า 38.

3. ความเชื่อนั้นจะต้องเป็นความเชื่อที่คนหันเข้าหา และใช้เป็นแนวทางในการกำหนดการประพฤติปฏิบัติตัวอย่างสม่ำเสมอ และในหลายๆ โอกาส
4. ความเชื่อนั้นต้องมีส่วนช่วยในการยึดเหนี่ยวคนในกลุ่มไว้ด้วยกัน หรือช่วยสนับสนุน หรือให้คนนำมาใช้เป็นข้ออ้างในการทำกิจการต่างๆ

อุดมการณ์มีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ

1. เพื่อธำรงรักษาระบบและสภาพการเดิมของสังคมไว้
2. เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในตัวระบบและการจัดระเบียบสังคม เศรษฐกิจ การเมือง
3. เพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งสภาพการใหม่อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงเช่นว่านั้น

กาญจนา แก้วเทพ (2529) ให้ความหมายของอุดมการณ์ว่า หมายถึง ผลผลิตที่สร้างขึ้นมาจากสภาวะทางจิต (ในความหมายทางการเมือง) ผลผลิตนี้ได้แก่ เรื่องของความคิด ความรู้สึก และความพร้อมที่จะลงมือกระทำ (set of idea, sentiment and action) หากผลผลิตนั้นรับใช้ผลประโยชน์ทางชนชั้นเจ้าของผลผลิต ก็จัดว่าเป็นอุดมการณ์ที่แจ่มชัด แต่ถ้ากลับไปรับใช้ผลประโยชน์ของชนชั้นอื่นที่เป็นปฏิปักษ์กับเจ้าของผลผลิต ผลผลิตนั้นก็จะเป็นอุดมการณ์ที่ผิดพลาด อุดมการณ์นั้นแบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ อุดมการณ์เพื่อการรับใช้อำนาจในระบบ หรือที่เรียกว่า “อุดมการณ์หลัก” (dominant ideology) และอุดมการณ์เพื่อการต่อต้านทำลายอำนาจของระบบเดิม (counter ideology)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2530) ได้สรุปความคิดของอัลธูแซร์ในหนังสือเรื่อง “รัฐ” ว่า อุดมการณ์ นอกจากจะเป็นนามธรรมแล้วยังดำรงอยู่โดยมีโครงสร้างและมีรูปธรรมด้วย กล่าวคือ มีกลไกและมีการปฏิบัติงานของกลไกทางอุดมการณ์นั้น กลไกอุดมการณ์ทำหน้าที่ในการสืบทอดระบอบสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง เพราะเป็นกรอบที่กำหนดพฤติกรรมและความเชื่อของคนในสังคม โดยที่ประชาชนซึ่งยอมตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอุดมการณ์นั้น ไม่รู้ว่าอุดมการณ์นั้นโดยเนื้อแท้แล้วเป็นตัวแทนของอะไร บ้างบุคคลจึงไม่ได้มีเจตนารมณ์ที่เป็นอิสระ หากตกอยู่ภายใต้อำนาจของอุดมการณ์ อยากรู้ก็ตาม อุดมการณ์ของชนชั้นปกครองจะต้องมีกลไกของรัฐเป็นเครื่องมือสำคัญ โดยอัลธูแซร์กล่าวว่า “อุดมการณ์ของชนชั้นปกครองมิได้กลายมาเป็นอุดมการณ์ขึ้นมาเพราะบารมีของพระเจ้า และก็ไม่ใช่เป็นเพราะการยึดอำนาจรัฐได้เท่านั้น แต่เป็นไปได้เช่นนั้นก็

โดยการจัดตั้งกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ ซึ่งทำให้อุดมการณ์เกิดขึ้นได้ และกลายเป็นอุดมการณ์
 ชี้นำในการปกครอง” ตามความเห็นนี้ การจัดตั้งกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐจึงเป็นจุดสำคัญในการ
 ต่อสู้ทางชนชั้น เพราะชัยชนะของชนชั้นปกครองในการจัดตั้งกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐเป็นการ
 เริ่มต้นที่ทำให้อุดมการณ์นั้นมีฐานะทางรูปธรรม

อัลตุสเซร์เห็นว่า การสืบทอดความสัมพันธ์ทางการผลิตนั้น ทำได้โดยผ่านทางอุดมการณ์
 เพราะในสังคมทุกประเภทจำเป็นจะต้องสร้างเงื่อนไขทางด้านการผลิตขึ้นใหม่อยู่เสมอ เพื่อที่จะทำ
 การผลิตได้ และมีการกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมที่จำเป็นต่อการสนับสนุนวิธีการผลิตนั้นๆ
 เพราะระบอบสังคมใดก็ตามที่ไม่มีการสืบทอดเงื่อนไขของการผลิตเอาไว้ให้ได้ ในขณะเดียวกันกับ
 ที่ทำการผลิตแล้ว ระบอบนั้นก็จะไม่จริงยั่งยืน โดยการสืบทอดพลังการผลิตนี้จะกระทำในระดับชน
 ชั้น

บทบาทของรัฐในการสืบทอดความสัมพันธ์ทางการผลิตจึงเกิดขึ้นได้เพราะรัฐมีกลไกทาง
 กฎหมาย การเมืองและอุดมการณ์เป็นเครื่องมือโดยการใช้อำนาจรัฐผ่านทางกลไกเหล่านี้ ซึ่งมีสอง
 ประเภทคือ กลไกรัฐด้านการกดขี่ปราบปราม (Repressive State Apparatus) และกลไกรัฐด้าน
 อุดมการณ์ (Ideological State Apparatus) การแยกประเภทกลไกของรัฐนี้เป็นการเน้นถึงหน้าที่สอง
 ด้านของรัฐ และความสำคัญของกลไกด้านอุดมการณ์ โดยเฉพาะโรงเรียนซึ่งเป็นสถาบันที่สำคัญ
 ที่สุดในการสร้างทักษะและอุดมการณ์ ดังนั้นระบบการศึกษาจึงสะท้อนถึงการต่อสู้และความ
 ขัดแย้งทางชนชั้น

อัลตุสเซร์กล่าวว่าการสืบทอดระบอบเศรษฐกิจมีความสำคัญมากแต่ไม่ได้หมายความว่าเพียง
 การผลิตซ้ำในด้านกระบวนการผลิตเท่านั้น ยังต้องคำนึงถึงการสืบทอดในสามมิติคือ มิติแรกเป็น
 ความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคลกับผู้ที่อยู่ภายใต้อำนาจและอิทธิพลของ
 นายทุนผู้นั้น มิติที่สอง ได้แก่ความเกี่ยวพันระหว่างระดับชั้นต่างๆ ของโครงสร้างทางสังคม รวมทั้ง
 สภาพแวดล้อมของกระบวนการผลิตที่ไม่ใช่สภาพแวดล้อมด้านเศรษฐกิจ และมิติที่สามคือ ความ
 เกี่ยวพันระหว่างกระบวนการผลิตต่างๆ ที่พัฒนามาจากกระบวนการผลิตในอดีตจนถึงปัจจุบัน
 ดังนั้น การสืบทอดระบอบจึงเป็นวิธีการสำคัญที่ประสานพลังส่วนต่างๆ ภายในสังคมเข้าด้วยกัน
 โดยมีรัฐเป็นกลไกสำคัญ

อัลธูแซร์นำความคิดของกรัมซึ่งเกี่ยวกับกลไกรัฐด้านอุดมการณ์มาใช้โดยแยกให้เห็นว่า กลไกรัฐด้านอุดมการณ์ทำหน้าที่ต่างไปจากกลไกรัฐด้านการกดขี่ปราบปรามอย่างไรบ้าง การแยก ลักษณะหน้าที่หรือการดำเนินงานของรัฐว่า มีทั้งด้านหลักไปในทางการใช้ความรุนแรงและด้าน อุดมการณ์นี้ทำให้ภาพของกลไกของรัฐชัดเจนยิ่งขึ้น โดยกลไกของรัฐด้านอุดมการณ์มีมากมาย หลายด้าน และทำหน้าที่หลากหลายและมีของเอกชนด้วย สิ่งที่อัลธูแซร์ให้ความสนใจคือ ความ เกี่ยวพันระหว่างกลไกอำนาจรัฐ กับกลไกด้านอุดมการณ์ของรัฐทุนนิยม กลไกด้านอุดมการณ์ที่เป็น ของเอกชน (หนังสือพิมพ์ วิทยุโทรทัศน์ โรงเรียน มหาวิทยาลัยเอกชน ครอบครัว สหภาพแรงงาน พรรคการเมือง เป็นต้น) นั้นแท้ที่จริงไม่มีอะไรแตกต่างไปจากกลไกของรัฐที่เป็นทางการ เพียงแต่ แยกกันโดยกฎหมายระบุไว้เท่านั้น ดังนั้น กลไกด้านอุดมการณ์จะเป็นของรัฐหรือของเอกชนไม่ สำคัญ ความสำคัญอยู่ที่ *การทำหน้าที่* ของมัน ว่าทำอะไรและทำเพื่อใคร

วัฒนา คุณประดิษฐ์ (2543) ให้ความหมายคำว่า “อุดมการณ์” หมายถึง ความเชื่อและคุณค่า ทางด้านมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสังคม

แนวคิดเรื่อง อุดมการณ์ (Ideology) เป็นแนวคิดของหลุยส์ อัลธูแซร์ (Louis Althusser 1918-1990) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศสและป็นนักลัทธิมาร์กซ์คนหนึ่งซึ่งจัดอยู่ในกลุ่ม Structural แนวความคิดทางการศึกษาของเขาส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจาก กรัมชี่ โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับ โครงสร้างส่วนบน และความคิดว่าด้วยการครองความเป็นใหญ่ทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ของ ชนชั้นปกครอง แทนที่จะให้ความสำคัญอย่างมากต่อโครงสร้างส่วนล่าง หรือด้านเศรษฐกิจ เขาได้ คิดและพัฒนาความสนใจในแง่ของบริบททางสังคมและบริบททางวิชาการในช่วงที่บรรยากาศ การเมืองของขบวนการสังคมนิยมยุโรปกำลังถึงจุดติดตันด้านทฤษฎี โดยเฉพาะปัญหาที่เกี่ยวข้อง กับความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเศรษฐกิจและโครงสร้างส่วนบน และปัญหาการขาดทฤษฎีที่จะทำ ความเข้าใจเรื่องจิตสำนึก ความคิด และอุดมการณ์ในโครงสร้างส่วนบน เช่น เกิดคำถามขึ้นมาว่า ในปฏิบัติการทางการเมืองของพรรคปฏิวัตินั้นจะสามารถเอาชนะจิตใจและความคิดของชนชั้น กรรมาชีพได้อย่างไร หรือในขณะที่จิตสำนึกถูกรอบงำได้ แต่ก็ยังหาคำตอบไม่พบว่าการครอบงำ นั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ดังนั้นแนวคิดที่อัลธูแซร์พัฒนาขึ้นมานั้นจึงพยายามค้นหาคำตอบให้กับ ปัญหาต่างๆ เหล่านั้น

อัลธูแซร์สนใจขยายนิยามของการเมืองออกไปจากการรับรู้ของผู้คนทั่วไป (เช่น การเมืองเป็นเรื่องของการต่อสู้กันในสภา) แต่เขาได้รื้อฟื้นและใช้จุดยืนวิธีวิเคราะห์ของมาร์กซ์ที่สนใจการเมืองในมิติของการต่อสู้ทางชนชั้น (class struggle) และได้พัฒนาแนวคิดมาร์กซิสต์เชิงโครงสร้างและพบว่า ความสัมพันธ์แบบคู่ตรงข้ามเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญของสิ่งที่เรียกว่า “อุดมการณ์” (Ideology) ที่ไม่เพียงแต่ฝังลึกลงในจิตสำนึกของมนุษย์เท่านั้น หากแต่มีการตัดสินคุณค่า (value judgment) ลงไปในข้อความสัมพันธ์ดังกล่าวด้วย⁴⁴ ตัวอย่างเช่น การแบ่งขั้วคุณค่าระหว่าง

ชนชั้นปกครอง	vs	ชนชั้นกรรมาชีพ
ฉลาด/รวย/แข็งแรง	vs	โง่/จน/เจ็บ
มีอำนาจ	vs	ด้อยอำนาจ
ก้าวหน้า	vs	ล้าหลัง

จากพื้นฐานทฤษฎีโครงสร้างนิยมนี้นักคิดกล่าว อัลธูแซร์ได้พัฒนาความคิดของเขาออกมาโดยสามารถนำมาใช้ตั้งคำถามกับกรณีการสื่อสารอื่นๆ ได้ ซึ่งอัลธูแซร์เชื่อว่า ไม่มีครั้งใดที่มนุษย์เราจะเขียน/อ่าน/สังเกต/รับรู้ข้อเท็จจริง/สื่อสารแบบไร้เดียงสา ตรงกันข้าม ทุกครั้งของการสื่อสาร จะมีโครงสร้างบางอย่างที่กำหนดเราเอาไว้แล้ว โดยที่เราเองก็รู้สึกตัวแต่อย่างใด⁴⁵ เช่น กำหนดว่า เราจะอ่าน/ไม่อ่านอะไร เห็น/ไม่เห็นอะไร อ่านแบบไหน/ทำไม เขียน/อ่านอย่างไร รับรู้ต่อโลก/สังคม เช่นไร จะมองเห็น/มองข้ามอะไรบ้าง เป็นต้น

อัลธูแซร์ได้ปฏิเสธข้อเสนอเรื่องการวิเคราะห์ห้วงอวกาศประกอบสังคมแบบมาร์กซิสต์ดั้งเดิมที่แยกโครงสร้างส่วนบนและส่วนล่าง และปฏิเสธข้อเสนอที่ว่าโครงสร้างเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดโครงสร้างส่วนบน ตรงกันข้าม เขากลับเชื่อว่า โครงสร้างส่วนบนไม่ได้เป็นเพียง ภาพสะท้อน ของโครงสร้างส่วนล่างเท่านั้น หากแต่ยังเป็น ส่วนเสี้ยวที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่โครงสร้างเศรษฐกิจเลย ที่เดียว ด้วยเหตุนี้ อัลธูแซร์จึงเสนอแนวคิดใหม่ในการวิเคราะห์ การก่อรูปทางสังคม (social formation) ซึ่งเขาเรียกว่า อุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ (ideology and ideological practice)⁴⁶ ดังรายละเอียดดังนี้

⁴⁴ กาญจนา แก้วเทพ, *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา*, กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์, 2551, หน้า 215.

⁴⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 216.

⁴⁶ เพิ่งอ้าง, หน้า 218.

2.2.1. ประเภทของอุดมการณ์

หากอุดมการณ์คือกรอบวิธีคิดในการสร้างความหมายต่อตัวเราและโลกรอบตัว หนังสือเรื่อง สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา ได้จำแนกประเภทของอุดมการณ์เอาไว้เป็น 3 ชุดด้วยกัน คือ

1. อุดมการณ์หลัก (*Dominant Ideology*) หรืออุดมการณ์ที่ชนชั้นปกครองผลิตและผลิตซ้ำขึ้น เพื่อครอบงำให้มวลชนยอมรับและกลายเป็นกรอบความคิดกระแสหลักของสังคม ซึ่งอัลธูแซร์เห็นว่า การดำรงอยู่ของความสัมพันธ์ทางการผลิตนั้น จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์หลักแบบนี้ โดยฝังลึกอย่างมีประสิทธิภาพลงในสามัญสำนึกของผู้คน เช่น ในสังคมทุนนิยม จะมีคำพูดที่กล่าวว่า “มือใครยาวสาวได้สาวเอา” ประโยคนี้เป็นกรอบวิธีคิดที่ผลิตขึ้นโดย “คนมือยาว” (อาทิ คนรวย นายทุน ชนชั้นปกครอง) แต่ทว่า จะได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นอุดมการณ์หลักได้ ก็ต่อเมื่อคนกลุ่มนี้สามารถทำให้แม้แต่ “คนมือสั้น” เอง (เช่น คนจน แรงงาน ประชาชน) ก็ยังยอมรับที่จะมา “แข่งขันกันแบบสาวได้สาวเอา”
2. อุดมการณ์ทางเลือก (*Alternative Ideology*) คือ อุดมการณ์ที่รวมขอมกับระบบวิธีคิดหลักในระดับหนึ่ง หรือเป็นกรอบความคิดที่ยอมรับในอุดมการณ์หลักแต่ก็บนเงื่อนไขบางอย่าง (on condition) ตัวอย่างเช่น ประโยคในเพลงที่กล่าวว่า “คนจนคนรวยไม่ซำก็ม้วยมรณา” อันเป็นกรอบวิธีคิดที่เชื่อว่า ยังคงมีความแตกต่าง/ไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจระหว่างคนในแต่ละกลุ่มสังคม แต่กระนั้น ทั้งคนจนและคนรวยต่างก็ต้องอยู่ในเงื่อนไขหรือกฎแห่งอริยสัจสี่ด้วยกันทั้งสิ้น
3. อุดมการณ์ตรงข้าม/ต่อต้าน (*Oppositional/Counter-Ideology*) หรืออุดมการณ์ที่ปฏิเสธกรอบวิธีคิดของอุดมการณ์หลัก และมักจะนำเสนอจินตภาพของสังคมแบบใหม่ (new social imagination) เพื่อเรียกร้องหรือดัดให้ผู้คนเข้ามามีส่วนร่วมต่อต้านกับโครงสร้างอุดมการณ์หลักของสังคม ดังเช่น ประโยคคำพูดที่ว่า “จนเงินแต่ไม่จนใจ” หรือเนื้อเพลงเพื่อชีวิตที่ว่า “คนจนจนแต่รวย

น้ำใจ ใครจะว่ายากจนคนจนผู้ยิ่งใหญ่” อันแสดงให้เห็นโครงสร้างความคิด
เบื้องหลังว่า เราไม่จำเป็นต้องยอมรับหลักการเรื่องความแตกต่างทางเศรษฐกิจ
ระหว่างรวยกับจน เพราะความสำคัญอยู่ที่ศีลธรรมและน้ำใจต่างหาก

ในการจำแนกอุดมการณ์ออกเป็น 3 ประเภทนั้น เป็นการชี้ให้เห็นว่าในสังคมหนึ่งๆ
สามารถมีกรอบวิธีคิดที่มากไปกว่าแค่การยอมรับในอุดมการณ์หลักเท่านั้น และในขณะเดียวกัน
อัลธูแซร์ก็เห็นด้วยกับทัศนะของกรัมสกีที่ว่า ไม่มีอุดมการณ์ชุดใดที่จะยึดครองพื้นที่ความคิดของคน
ในสังคมได้ตลอดเวลา หากแต่อุดมการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้นจะต้องมีการสัประยุทธ์ระหว่างกัน
ตลอดเวลา เพื่อพยายามสถาปนาตัวให้กลายเป็นอุดมการณ์หลักของสังคม แม้จะมีจุดยืนที่เห็นด้วย
กับกรัมสกีในเรื่องสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (War of Position) แต่จุดต่างที่อัลธูแซร์ย้ำก็คือ
ไม่ใช่ว่ามนุษย์เราที่สามารถผลิตความคิดได้อย่างอิสระ หากแต่เป็นโครงสร้างอุดมการณ์ชุดต่างๆ
เหล่านี้ต่างๆ ที่ทำให้คนมีความคิดยอมรับ/ยอมรับ/ต่อต้านกับระบบการผลิตในสังคม⁴⁷

2.2.2. กลไกด้านอุดมการณ์กับกลไกด้านการปราบปราม

อัลธูแซร์ได้อธิบายไว้ว่า ในการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น วิธีที่จะทำให้อุดมการณ์
ดำรงอยู่ได้ ต้องกระทำผ่านเครื่องมือที่ใช้ติดตั้งระบบวิธีคิด หรือที่เรียกว่า กลไกทางสังคม ซึ่งอัลธู
แซร์ได้จำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. กลไกด้านการปราบปราม (*Repressive State Apparatus*) หมายถึง กลไกที่
เกี่ยวกับการใช้กำลัง/ความรุนแรง/การบังคับกดขี่ ซึ่งได้แก่ รัฐบาลผ่านการ
บริหาร กองทัพ ตำรวจ ค่ายกักกัน ลูก กฎหมาย ฯลฯ
2. กลไกด้านอุดมการณ์ (*Ideological State Apparatus*) หมายถึงกลไกสังคมที่
ทำงานในเชิงอุดมการณ์หรือกำหนดกรอบพฤติกรรมความเชื่อของคนใน
สังคมให้รู้สึกเต็มใจที่จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม ซึ่งได้แก่ ศาสนา
โรงเรียน ครอบครัว การเมือง วัฒนธรรม สื่อมวลชน ฯลฯ⁴⁸

⁴⁷ เพิ่งอ้าง, หน้า 220.

⁴⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า 221.

ในการจำแนกกลไกสังคมทั้งสองประเภทนั้น อัลธูแซร์อธิบายว่า กลไกด้านการปราบปราม มักมีลักษณะเป็นทางการ และมีข้อจำกัดที่ไม่สามารถทำงานได้ผลอย่างเต็มที่ เพราะทุกครั้งที่มีการใช้ความรุนแรง (ตั้งแต่การโบยหรือโซ่ตรวนในอดีต มาจนถึงการใช้กระบอกปืนและการรัฐประหารนองเลือดในปัจจุบัน) ก็มักจะมีการลุกฮือขึ้นต่อต้านจากมวลชนเสมอ ด้วยเหตุนี้ อัลธูแซร์จึงเห็นว่า การใช้กำลังปราบปรามแต่เพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำให้ชนชั้นปกครองยืนหยัดอยู่ได้ แต่ต้องอาศัยกลไกทางอุดมการณ์เป็นเครื่องมือหลักเท่านั้นจึงจะได้ผลและพ้นจากการวิพากษ์ของผู้คนได้อย่างยาวนาน⁴⁹

นอกจากนี้ อัลธูแซร์ยังได้แสดงทัศนะว่า ในความเป็นจริงแล้ว กลไกหนึ่งจะต้องประกอบขึ้นด้วยทั้งมิติการใช้กำลังปราบปรามและมิติทางอุดมการณ์ร่วมกันไปเสมอ เพียงแต่ว่าลักษณะใดจะถูกจัดให้เป็นด้านหลักหรือด้านรองเท่านั้น ซึ่งกลไกทั้งสองด้านจะดำเนินงานควบคู่กันเสมอ⁵⁰

อย่างไรก็ดี สำหรับกรณีของกลไกทางอุดมการณ์ซึ่งอัลธูแซร์ให้ความสำคัญเป็นพิเศษนั้น เขาได้อธิบายเพิ่มเติมว่า แม้กลไกอุดมการณ์ในสังคมจะมีอยู่มากมาย และมีลักษณะที่แตกต่างกันโดยพื้นฐาน (อาทิ ครอบครัว โรงเรียน ศาสนา สื่อมวลชน) แต่ในท้ายที่สุดแล้วกลไกต่างๆ เหล่านี้ก็จะทำงานมุ่งหน้าไปสู่อุดมการณ์ชุดเดียวกัน หรือประสานงานกันเพื่อติดตั้งกรอบแนวคิดให้ทุกคนได้รับรู้และเข้าใจไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งอัลธูแซร์เรียกว่า การกำหนดทิศทางของอุดมการณ์หลักร่วมกัน (over-determination)⁵¹ ตัวอย่างเช่น อุดมการณ์ของระบบทุนนิยมที่จะเน้นการแข่งขันและลักษณะความเป็นปัจเจกบุคคลสูง จะถูกผลิต/ผลิตซ้ำผ่านกลไกต่างๆ ที่มากกว่าหนึ่งชนิด ตั้งแต่ครอบครัวสมัยใหม่ (ที่มักเน้นลักษณะของครอบครัวเดี่ยวมากกว่าครอบครัวขยาย) โรงเรียน (ที่ติดตั้งให้เด็กแข่งขันเอาชนะกันด้วยคะแนนเรียน) วัด (ที่ยังมีบางส่วนเลี้ยวของการส่งเสริมความมั่งคั่งของการครอบครองทรัพย์สิน) สื่อมวลชน (เช่น เกมโชว์และเรียลลิตีโชว์ ที่ส่งเสริมการแข่งขันระบบแพ้คัดออก และการมีชัยชนะของปัจเจกบุคคล) และด้วยการทำงานที่ประสานกันของกลไกทางอุดมการณ์เช่นนี้เท่านั้น จึงจะทำให้อุดมการณ์หลักของชนชั้นปกครองสามารถยืนหยัดอยู่ได้ในจิตสำนึกของประชาชน

⁴⁹ เฟ็งอ้าง, หน้า 221.

⁵⁰ เฟ็งอ้าง, หน้า 221.

⁵¹ เฟ็งอ้าง, หน้า 221-222.

2.2.3. การทำงานของอุดมการณ์

อุดมการณ์ไม่ได้เกิดขึ้นมาลอยๆ หากแต่ต้องมีภาคปฏิบัติการ (practices) ที่จะทำให้อุดมการณ์ต่างๆ ได้รับการผลิตซ้ำและธำรงรักษาไว้ในชีวิตประจำวันของผู้คน ทั้งนี้ หนังสือเรื่องสายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา ได้สรุป ปฏิบัติการของอุดมการณ์ (ideology practices) ได้ดังนี้

1. การทำให้ดูราวกับเป็นธรรมชาติ (*Naturalisation*) อัลธูแซร์ได้อธิบายว่าภาคปฏิบัติการของอุดมการณ์ไม่ได้อยู่ในระดับจิตสำนึกแบบง่ายๆ แต่ที่สำคัญอุดมการณ์ทำงานลึกลงไปในจิตไร้สำนึก (unconscious) หรือทำให้เราไม่สามารถตระหนักถึงและรู้สึกราวกับว่ากระบวนการนั้นเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือเป็นไปโดยปริยาย (naturalized/taken-for-granted) โดยผ่านกลไกต่างๆ
2. การผสมกันระหว่างความจริงกับจินตนาการ (*Real-and-Seemingness*) ในชีวิตประจำวันของเรานั้น มักจะเชื่อกันว่า มีการแยกกันระหว่างสองโลกคือ “โลกแห่งความจริง” (the world of reality) กับ “โลกแห่งจินตนาการ” (the world of imagination) แต่อัลธูแซร์อธิบายว่า แทนที่จะแยกระหว่างเรื่องจริงกับเรื่องลวงออกจากกัน การทำงานของอุดมการณ์จะใช้วิธีการผสมเรื่องจริงกับลวงๆ จนไม่สามารถแยกออกจากกันได้เลย ซึ่งวิธีการผสมผสานจริงลวงดังกล่าวนี้ จะเกี่ยวข้องกับโลกของการสื่อสารเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะด้านหนึ่งสิ่งที่เราสัมผัสผ่านสื่อถือเป็นโลกแห่งจินตนาการ แต่ในอีกด้านหนึ่งของเราในฐานะผู้รับสาร ก็มีโลกแห่งความจริงบางอย่างอยู่ล้อมรอบตัวของเรา แม้ในขณะที่กำลังเปิดรับสื่ออยู่ก็ตาม
3. การสร้างชุดความสัมพันธ์ (*Structuralist Set of Relations*) อุดมการณ์จะทำงานผ่านชุดโครงสร้างความสัมพันธ์ (Structuralist Set of Relations) ที่ลำดับแรกจะมีการแบ่งขั้วความหมายออกเป็น ความสัมพันธ์แบบคู่ตรงข้าม (Binary Oppositions) และลำดับถัดมาก็จะมีการกำหนดชั้นของคุณค่า (Hierarchy of Values) ลงไว้ในขั้วความสัมพันธ์นั้น

4. การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ (*Reproduction of Ideology*) อัลธุสแซร์เชื่อว่า แม้แต่ในมิติจิตสำนึกและความคิดเองก็ต้องมีการทำงานที่ผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด อุดมการณ์ (Ideological Reproduction) โดยการผลิตซ้ำเป็นกระบวนการ ต่อเนื่องของการครองอำนาจนำ (Hegemony) ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มชนชั้นใดจะ ครองอำนาจนำได้นั้น จะต้องสร้างระบบคิดที่เอื้ออำนาจให้ประโยชน์กับกลุ่ม ตน และจะต้องมีวิธีการถ่ายทอดความคิดนี้ให้แก่กลุ่มอื่นๆ ด้วย และการ ถ่ายทอดระบบคิดนี้เป็นตัวการทำให้ระบบคิดที่ผลิตขึ้นมายังยืน ซึ่งทำให้กลุ่ม หรือชนชั้นผู้ปกครองสามารถรักษาอำนาจเอาไว้ได้

ความหมายของการผลิตซ้ำในงานวิจัยครั้งนี้ได้ใช้แนวคิดของ กาญจนา แก้วเทพ (2539, หน้า 127) ซึ่งอธิบายโดยอิงแนวคิดของอัลธุสแซร์ กล่าวว่าการผลิตซ้ำหมายถึง การนำความคิด ที่ผลิตขึ้นมาถ่ายทอดให้แก่คนในสังคมอย่างสม่ำเสมอในชีวิตประจำวัน ซึ่งการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด นี้ต้องกระทำอย่างแอบแฝงและซ่อนเร้น ซึ่งอาจทำได้หลายรูปแบบหลายเนื้อหา เช่น อาจผลิตซ้ำ ใหม่โดยลอกแบบของดั้งเดิมทุกประการ หรือตัดแต่งจนดูแปลกตาไปจากเดิม หรืออาจมีการเปลี่ยน เหล้าเก่าในขวดใหม่ (เปลี่ยนรูปแบบแต่เนื้อหาเดิม) หรือเหล้าเก่าในขวดเก่าแต่เปลี่ยนฉลากใหม่ (เปลี่ยนชื่อเรียกใหม่)

การผลิตซ้ำเป็นกระบวนการสืบทอดความคิดที่ผลิตขึ้นเพื่อให้ความคิดนั้นคงอยู่รับใช้ ผลประโยชน์ของผู้ผลิต ในวันหนึ่งๆ มีความคิดต่างๆ ได้ถูกผลิตขึ้นอย่างมากมาย แต่มีเพียงบาง ความคิดเท่านั้นที่สามารถคงอยู่ ทั้งนี้เนื่องมาจากความคิดนั้นได้มีโอกาสถ่ายทอดออกสู่ประชาชน อย่างสม่ำเสมอ การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดอุดมการณ์นั้นมีเงื่อนไขที่จะผลิตซ้ำและสืบทอดอุดมการณ์ 2 ประการดังนี้ คือต้องมีสถาบันและกิจกรรมในการผลิตซ้ำ

2.2.4. หน้าที่ของอุดมการณ์

นอกจากการทำงานของอุดมการณ์แล้ว อัลธุสแซร์ยังได้อธิบายถึงหน้าที่สำคัญๆ ของ อุดมการณ์ไว้ โดยหนังสือเรื่อง สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา ได้ กล่าวหน้าที่ของอุดมการณ์ไว้ ดังนี้

1. *หน้าที่ในการธำรงรักษาสภาพที่เป็นอยู่ (status quo)* อัลธูแซร์ได้ให้คำอธิบายว่า แม้ในสังคมปัจจุบันจะมีความขัดแย้งหรือความไม่เท่าเทียมต่างๆ ชุกชอนอยู่มากมาย แต่อุดมการณ์มีหน้าที่สำคัญคือ การรักษาสภาพความไม่เท่าเทียมดังกล่าวให้สืบทอดต่อไป
2. *หน้าที่ในการให้คำอธิบาย (explanation)* ในแง่ของการผลิตความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น อุดมการณ์จะทำหน้าที่ติดตั้งกรอบหรือให้คำอธิบายว่า ทำไมความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นและไม่เป็นเช่นนั้น
3. *หน้าที่ในการเรียกเพื่อกำหนดตัวตน (interpellation)* อัลธูแซร์ได้เสนอแนวคิดเรื่อง การเรียกเพื่อกำหนดตัวตน (interpellation) โดยอธิบายว่า การเป็นตัวตน (subject) ขึ้นมาของคนที่หนึ่งไม่ได้เกิดขึ้นมาเองตามธรรมชาติ แต่มาจากการที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นและโลกรอบตัว ในขณะเดียวกัน เมื่อเราเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์กับปัจเจกบุคคลและสังคมรอบตัว เราจะถูกเรียกเพื่อกำหนดตัวตนให้เป็นแบบต่าง ๆ ซึ่งโดยปกติแล้วอุดมการณ์จะทำหน้าที่เรียกเร้า (interpellation) ให้คนกลายเป็นตัวตนตัวเล็กๆ ที่ต้องอ้างอิงหรือไปขึ้นตรงต่อตัวตนตัวใหญ่ เช่น เวลาที่นักการเมืองหรือตัวตนตัวใหญ่เรียกคนทั่วไปว่า “พี่น้องประชาชนที่เคารพ” เป็นต้น นอกจากตัวตนจะถูกเรียกเร้าแล้ว อัลธูแซร์ยังเห็นว่า ตัวตนเล็กๆ เหล่านี้ยังจะผันแปรไปตามตัวตนใหญ่ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งทำให้อัตลักษณ์ของเราอยู่ในกระบวนการที่ยังสร้างไม่เสร็จ หรืออยู่ในกระบวนการกลายมาเป็น (process of becoming) และที่สำคัญในโลกปัจจุบันนี้ กลไกของการเรียกเร้าและสร้างอัตลักษณ์ได้มีประสิทธิภาพมากที่สุดกลไกหนึ่งก็คือ สื่อ

โดยการวิเคราะห์ปรากฏการณ์การแข่งขันในการครองอำนาจนำทางความคิดระหว่างพรรคเพื่อไทยและพรรคประชาธิปัตย์ในการหาเสียงเลือกตั้งวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2554 จะใช้แนวคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของ Antonio Gramsci มาอธิบายโดยนำเอาแนวคิดเรื่องสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position) และกลไกการครองอำนาจนำและกลไกการใช้อำนาจรัฐ (Hegemonic Apparatuses and State Apparatuses) มาใช้อธิบายประกอบ กล่าวคือ การทำสงคราม

ยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ทั้งพรรคเพื่อไทยและพรรคประชาธิปัตย์ต่างก็มียุทธศาสตร์ และกลยุทธ์ในการดำเนินการต่อสู้เพื่อยึดกุมพื้นที่เชิงอุดมการณ์, ความคิด, ความเชื่อของผู้คน/ ประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งในวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2554 ผ่านทางสังคมออนไลน์ (Social Media) อย่างเฟซบุ๊ก (Facebook) และทวิตเตอร์ (Twitter) โดยกลไกการครองอำนาจนั้นกระทำผ่าน กลไกนโยบายที่นำเสนอบนสังคมออนไลน์ ไม่ว่าจะเป็นการนำเสนอผ่านรูปแบบการโพสรูปภาพ การลงพื้นที่หาเสียงนำเสนอ นโยบายบนกระดานพร้อมข้อความประกอบบรรยาย หรือการจัด กิจกรรมให้ร่วมแสดงความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับนโยบายบนสังคมออนไลน์ เป็นต้น รวมทั้งได้กระทำผ่านกลไกการจัดการภาพลักษณ์ของผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี (Candidate's image) โดยการจัดการภาพลักษณ์ของผู้สมัครรับเลือกตั้งได้นำเสนอบนสังคม ออนไลน์อย่างเฟซบุ๊กและทวิตเตอร์อย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกวัน ยกตัวอย่างเช่น การนำเสนอ ภาพลักษณ์ของยิ่งลักษณ์ ชินวัตรว่าเป็นคนที่เข้าถึงได้ง่าย คือการที่นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร โพสข้อความด้วยตัวเองเป็นประจำทุกวัน ซึ่งการนำเสนอแบบนี้มีส่วนช่วยในภาพลักษณ์ของยิ่ง ลักษณ์เป็นอย่างมาก หรือแม้แต่การที่อภิสิทธิ์ลงพื้นที่หาเสียงและได้นอนพักแรมในวัดเพื่อทำ กิจกรรมกับประชาชน แสดงถึงภาพลักษณ์ที่ไม่ถือตัว เป็นคนง่ายๆ เป็นต้น พร้อมทั้งนำเอาแนวคิด เรื่อง อุดมการณ์ (Ideology) และการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ ของ Louis Althusser มาช่วยในการ อธิบายเนื่องจากแนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่ต่อเนื่องจากแนวคิดการครองอำนาจ (Hegemony) โดยจะ ใช้อธิบายว่า ทั้งพรรคเพื่อไทยและพรรคประชาธิปัตย์ได้ใช้อุดมการณ์ใดในการครอบงำประชาชน และมีการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ผ่านวิธีการในการหาเสียงเลือกตั้งผ่านสังคมออนไลน์ (Social Media) ตั้งแต่วันที่ 10 พฤษภาคม – 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2554 และส่งผลต่อการเลือกตั้งในวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2554 อย่างไร

2.3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสังคมออนไลน์ (Social Media), การหาเสียงเลือกตั้ง, แนวคิดเรื่องการครองอำนาจ (Hegemony) และแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ (Ideology) มีเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามในงานวิจัยชิ้นนี้ได้หยิบยกเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

- (1) การศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวกับสังคมออนไลน์ (Social Media) กับการเมืองไทย เพื่อให้เห็นความสำคัญและผลกระทบของการใช้สื่อใหม่นี้
- (2) การศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการใช้สื่ออินเทอร์เน็ตในการรณรงค์หาเสียง เพื่อให้เห็นความสำคัญของสื่ออินเทอร์เน็ตในการรณรงค์หาเสียง
- (3) การศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดการครองอำนาจ (Hegemony) เพื่อให้เห็นมุมมองของแนวคิดเหล่านี้ในการวิเคราะห์สถานการณ์ต่างๆ
- (4) การศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดอุดมการณ์ (Ideology) เพื่อให้เห็นมุมมองของแนวคิดเหล่านี้ในการวิเคราะห์สถานการณ์ต่างๆ

(1) การศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวกับสังคมออนไลน์ (Social Media) กับการเมืองไทย

ปี พ.ศ. 2553 นับเป็นห้วงเวลาวิกฤติที่สุดของสังคมไทยนับเนื่องมาจากการรัฐประหารในปี พ.ศ. 2549 ความสับสนอลหม่านทางการเมืองในเดือนเมษายนและพฤษภาคม พ.ศ. 2553 จากวันที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2553 กรุงเทพฯ และพื้นที่อื่นๆ ในประเทศไทยอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองด้วยพระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน ซึ่งจำกัดสิทธิทางการเมือง และถูกยกเลิกไปเมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2553 เว็บไซต์จำนวนมากถูกปิดกั้น วิทยุชุมชนหลายแห่งถูกปิด และสื่อกระแสหลักถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า ขาดความเป็นกลางในการรายงานสถานการณ์ ด้วยสถานการณ์ดังกล่าวนี้ สื่อใหม่บนโลกออนไลน์ได้กลายเป็นพื้นที่ในการแสดงออกทางการเมือง

หลายปีที่ผ่านมา จำนวนของผู้ใช้อินเทอร์เน็ตในประเทศไทยเติบโตมากขึ้นจาก 18 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2552 เป็น 20 ล้านคนในปี พ.ศ. 2553 จำนวนของผู้ที่ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์อย่างเฟซบุ๊กและทวิตเตอร์กำลังเติบโตขึ้นในอัตราที่สูงมากขึ้นเช่นกัน ซึ่งในระหว่างที่มีสถานการณ์วิกฤติทางการเมือง พลเมืองได้ใช้สื่อใหม่เพื่อรวบรวมและแบ่งปันข้อมูลอย่างกว้างขวาง

ณัฐกานต์ กุลณรงค์⁵² ทำการศึกษาเรื่อง การสื่อสารทางการเมืองบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ในช่วงรัฐบาลทักษิณ โดยอธิบายว่า ในยุคโลกาภิวัตน์อินเทอร์เน็ตเป็นเครื่องมือการสื่อสารทางการเมืองที่มีอิทธิพลต่อระบบการเมืองอย่างสูง โดยเฉพาะในช่วงเกิดการต่อต้านรัฐบาลทักษิณ กลุ่มทางสังคมรวมถึงประชาชนต่างใช้อินเทอร์เน็ตเป็นเครื่องมือการสื่อสารทางการเมืองทั้งจากกลุ่มที่สนับสนุนและคัดค้านรัฐบาลทักษิณ โดยมีรูปแบบการสื่อสารทางการเมืองผ่านเว็บไซต์, กระดานสนทนา (web board) และเว็บบล็อก (blog) ซึ่งปัจจัยที่มีผลต่อการใช้อินเทอร์เน็ตเป็นช่องทางการสื่อสารทางการเมืองในช่วงเวลาดังกล่าว คือ สื่อมวลชนกระแสหลัก (โทรทัศน์, วิทยุ, และหนังสือพิมพ์) ถูกควบคุมการนำเสนอข่าวสารและการแทรกแซงการทำงานจากรัฐบาล ทำให้สื่อมวลชนกระแสหลักนำเสนอข่าวสารทางการเมืองด้านเดียว คือ ข่าวสาร หรือความคิดเห็นที่ผ่านมาจากรัฐบาล หรือจากกลุ่มที่สนับสนุนรัฐบาลเท่านั้น, การขยายตัวของการสื่อสารผ่านสื่ออินเทอร์เน็ต, การเติบโตของสื่อทางเลือก และคุณสมบัติของสื่ออินเทอร์เน็ต ที่เอื้อต่อสิทธิและเสรีภาพในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารทางการเมือง ความสามารถในการสื่อสารที่สะดวก รวดเร็ว และมีประสิทธิภาพ ที่สำคัญคือ อินเทอร์เน็ตเป็นเครื่องมือการสื่อสารทางการเมืองที่เอื้อต่อการสื่อสารทางการเมืองแบบสองทาง (Two – ways Communication) ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

อินเทอร์เน็ตเป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับการสื่อสารทางการเมืองแห่งใหม่ นอกเหนือจากการรวมตัวกันบนท้องถนน และตามสถานที่สำคัญต่างๆ ในช่วงเกิดการต่อต้านรัฐบาลทักษิณพื้นที่สาธารณะบนอินเทอร์เน็ตเป็นพื้นที่สำหรับแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้พื้นที่บนกระดานสนทนาในเว็บไซต์ต่างๆ จากคุณสมบัติของอินเทอร์เน็ตที่เปิดกว้างทำให้กลายเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลาย และนำไปสู่การปะทะกันของวาทกรรมทางการเมือง โดยวาทกรรมหลักคือ วาทกรรมว่าด้วยผู้นำทางการเมือง มีวาทกรรมนายกฯ พระราชทาน (มาตรา 7) และวาทกรรมสื่อเหลืองเป็นวาทกรรมสนับสนุน ซึ่งแนวโน้มการใช้พื้นที่การสื่อสารทางการเมืองบนอินเทอร์เน็ต พบว่า ในยุคโลกาภิวัตน์อินเทอร์เน็ตจะคงบทบาทสำคัญต่อการเมืองไทยต่อไป ทั้งด้านการสื่อสารทางการเมือง, การเป็นพื้นที่สาธารณะ

⁵² ณัฐกานต์ กุลณรงค์, “การสื่อสารทางการเมืองบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตในช่วงการต่อต้านรัฐบาลทักษิณ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2550.

, การเคลื่อนไหวกองการเมือง, การมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบใหม่ ตลอดจนการให้บริการของภาครัฐแก่ประชาชนโดยผ่านอินเทอร์เน็ต ซึ่งมีแนวโน้มการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง

ชาญชัย ชัยสุขโกศล⁵³ ได้ทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการเคลื่อนไหวกองการเมืองโดยสันติวิธีที่เรียกว่า “ปฏิบัติการไร้ความรุนแรง” อยู่บนฐานทฤษฎีอำนาจเชิงการยินยอม กับระบบเทคโนโลยีขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “อินเทอร์เน็ต” ในฐานะที่เป็นที่ตั้งของอำนาจเชิงโครงสร้าง โดยตอบคำถามหลัก 2 ประการ ได้แก่ 1. การต่อสู้แบบไร้ความรุนแรงโดยใช้อินเทอร์เน็ตในสังคมไทยมีลักษณะและเป็นพลวัตอย่างไร 2. อินเทอร์เน็ตไทยถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือของอำนาจในภาคส่วนต่างๆ อย่างไร จะเอื้อต่อการต่อสู้โดยไม่ใช้ความรุนแรงมากน้อยเพียงใด ซึ่งคำถามดังกล่าวใช้การศึกษา (1.) ประวัติศาสตร์การพัฒนาเชิงโครงสร้างของอินเทอร์เน็ตไทย เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับอำนาจเชิงโครงสร้างที่ฝังฝังอยู่ในระหว่างช่วงลงหลักปักฐานและช่วงขยายตัวของอินเทอร์เน็ตไทย ผ่านมิติเชิงโครงสร้างเทคโนโลยี มิติเชิงเทคนิค และมิติเชิงสถาบัน (2.) ปฏิบัติการเชิงประเด็น/เนื้อหาของกลุ่มพลังทางการเมืองหลักๆ ในช่วงเหตุการณ์ขับไล่รัฐบาลทักษิณ ช่วงก่อนรัฐประหาร 19 กันยายน พ.ศ. 2549 ที่ใช้อินเทอร์เน็ต/เว็บไซต์ในการเคลื่อนไหว เช่น เว็บไซต์จัดการออนไลน์ ห้องราชดำเนินแห่งเว็บพันทิปดอทคอม เว็บมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน และเว็บประชาไท เป็นต้น (3.) การปิดกั้นแทรกแซงเว็บไซต์ในฐานะที่เป็นจุดที่อำนาจเชิงโครงสร้างเข้ามาเป็นอุปสรรคทั้งในเชิงเทคนิคและเชิงสถาบันต่อปฏิบัติการไร้ความรุนแรง ซึ่งผลการศึกษาพบว่า การต่อสู้ไร้ความรุนแรงโดยใช้อินเทอร์เน็ตของไทยมีลักษณะและพลวัต ดังนี้ (1) เหตุการณ์ขับไล่รัฐบาลทักษิณประกอบด้วยกลุ่มพลังทางการเมือง 3 ฝ่าย คือ กลุ่มขับไล่รัฐบาล กลุ่มสนับสนุนรัฐบาล และกลุ่มไม่เอามาตรา 7 กลุ่มเหล่านี้เป็นกลุ่มปฏิบัติการไร้ความรุนแรง เพราะเป็นการเคลื่อนไหวโดยไม่ใช้ความรุนแรงทางกายภาพและใช้เทคนิควิธีของปฏิบัติการไร้ความรุนแรงในการจัดการกับความชอบธรรมและความยินยอมของฝ่ายต่างๆ (2) อินเทอร์เน็ตไทยถูกนำมาใช้เคลื่อนไหวในลักษณะ “แอ็คติวิซึม” กล่าวคือ ใช้อินเทอร์เน็ตเป็นเครื่องมือสื่อสาร (3) วิธีการของปฏิบัติการไร้ความรุนแรงที่ทั้ง – กลุ่มใช้นั้น เน้นหนักไปในแง่การประท้วง โจมตีชักจูง การไม่ให้ความร่วมมือที่มีอยู่บ้างก็เป็นการณรงค์ผ่านเว็บไซต์เป็นสำคัญ ส่วนการแทรกแซงไร้ความรุนแรงมีทั้งที่เป็นการเปิดเผยข้อมูล

⁵³ ชาญชัย ชัยสุขโกศล, เทคโนโลยีกับการต่อสู้ทางการเมืองโดยไร้ความรุนแรง : ศึกษากรณีอินเทอร์เน็ตในประเทศไทย, วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553, <http://chaisuk.wordpress.com/cv/>

ทางเทคนิคของปฏิบัติการลับและการป่วนทางวัฒนธรรม (4) การใช้อินเทอร์เน็ตทำให้กลุ่มเคลื่อนไหวต้องเผชิญกับ “พลวัตทางเทคโนโลยีของปฏิบัติการไร้ความรุนแรง” โดยเฉพาะมาตรการตอบโต้ในทางเทคนิคและเชิงสถาบันจากผู้อยู่ในอำนาจ ซึ่งกลุ่มอำนาจเชิงโครงสร้างเทคโนโลยีอยู่ในมือด้วย (5) ในสถานการณ์ความขัดแย้งที่ทุกฝ่ายล้วนใช้วิธีการไร้ความรุนแรงนั้น เป็นปัจจัยที่สร้างความได้เปรียบ คือ “ทรัพยากรไซเบอร์” อันเป็นที่มาของ “อำนาจเชิงปริมาณ” ซึ่งสามารถทำให้ใช้กลไกการ “ปิดล้อมแบบไร้ความรุนแรง” ต่อวาระประเด็นและข้อมูลข่าวสารของกลุ่มอื่นๆ ได้

อิสริยะ ไพรีพ่ายฤทธิ์⁵⁴ ได้กล่าวถึง การใช้อินเทอร์เน็ตเชิงการเมืองในประเทศไทย ว่า ในช่วงที่อินเทอร์เน็ตเพิ่งเริ่มแพร่หลายในประเทศไทย จุดศูนย์กลางของกลุ่มผู้สนใจด้านการเมืองในประเทศไทยอยู่ที่ “โด๊ะราชดำเนิน” (Rajdumnern) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเว็บไซต์พันทิป (www.pantip.com) กระดานสนทนาที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยที่ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2540 ในช่วงแรกนั้น หัวข้อการสนทนามักอยู่ในรูปของการวิเคราะห์และวิจารณ์ข่าวการเมืองประจำวันมากกว่าการปะทะกันของอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน

หลังจากเริ่มขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านนายกรัฐมนตรีนพ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร โดยมีกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยเป็นแกน (ภายหลังถูกเรียกว่ากลุ่มคนเสื้อเหลือง) เมื่อปี พ.ศ. 2548 ทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์และสนทนาในประเด็นทางการเมืองมากขึ้น จุดศูนย์กลางของฝ่ายต่อต้าน นพ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร อยู่ที่เว็บไซต์ผู้จัดการออนไลน์ (www.manager.co.th) ซึ่งช่วงแรกกว่าตัวเป็นหนังสือพิมพ์ออนไลน์ของเครือผู้จัดการ แต่หลังจากเครือผู้จัดการกลายเป็นคู่แข่งกับรัฐบาลของ นพ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร โดยตรง เว็บไซต์ผู้จัดการออนไลน์ได้ขยายบทบาทมาเป็นเว็บไซต์สำหรับรณรงค์ทางการเมือง และเป็นช่องทางสื่อสารหลักของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย ควบคู่ไปกับสถานีโทรทัศน์ ผ่านดาวเทียม ASTV โดยมีการเชื่อมโยงเนื้อหากระหว่างสื่อหลายชนิด เช่น นำคลิปวิดีโอจาก ASTV หรือการชุมนุมของพันธมิตรฯ ขึ้นมาเผยแพร่ซ้ำบนเว็บไซต์ผู้จัดการออนไลน์ รวมไปถึงยังเปิดให้ผู้อ่านแสดงความคิดเห็น (comment) ที่ท้ายข่าวแต่ละชิ้น ซึ่งมีรูปแบบคล้ายกับกระดานสนทนาอีกด้วย⁵⁵

⁵⁴ โครงการศึกษา “สื่อใหม่” ในวิกฤติความขัดแย้งทางการเมือง, “สื่อออนไลน์” BORN TO BE DEMOCRACY, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ PRACHATAI BOOKCLUB, 2554, หน้า 11 – 16.

⁵⁵ ชาญชัย, อ้างแล้ว

ส่วนฝ่ายสนับสนุน พ.ต.ท.ทักษิณ ไม่มีเว็บไซต์ที่เป็นกลุ่มก้อนมากนักในช่วงแรก มักอาศัยกระดานสนทนาออนไลน์เพื่อแลกเปลี่ยนประเด็นกันมากกว่า โดยจุดศูนย์กลางอยู่ที่ไต่ราชาดำเนินของ Pantip.com และเกิดการปะทะกันทางความคิดกับฝ่ายที่ต่อต้าน จนสุดท้ายแล้วฝ่ายที่ต่อต้านได้ย้ายออกไปตั้งเว็บไซต์ของตัวเอง เช่น เว็บบอร์ดเสรีไท นอกจาก Pantip.com แล้ว ยังมีกระดานสนทนาอื่นๆ เช่น เว็บไซต์ของมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน กลุ่มคนผ่านฟ้า กลุ่มวายุภักดี เป็นต้น

หลังเหตุการณ์รัฐประหาร 19 กันยายน พ.ศ.2549 เว็บไซต์ Pantip.com ได้ตัดสินใจปิดบริการไต่ราชาดำเนินเป็นการชั่วคราว เป็นผลให้สมาชิกของไต่ราชาดำเนินกระจัดกันไปอยู่ตามเว็บไซต์เฉพาะกลุ่มขนาดเล็กหลายแห่ง เช่น เว็บบอร์ดของหนังสือพิมพ์ของหนังสือพิมพ์ประชาไท, เว็บบอร์ดของสำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน เป็นต้น⁵⁶

เนื่องจากบรรยากาศในการสื่อสารทางการเมืองช่วงรัฐบาลทหารของพล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ เต็มไปด้วยความหวาดระแวง สื่อแบบดั้งเดิม เช่น โทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ มีการเซ็นเซอร์เนื้อหาตนเองก่อนพิมพ์ รวมถึงการเคลื่อนไหวในภาคสนามของกลุ่มที่ต่อต้านรัฐบาลถูกจำกัดด้วยมาตรการต่างๆ ทำให้กลุ่มที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองต่อต้านรัฐบาล หันมาใช้เว็บไซต์ที่เป็นอิสระเพื่อเป็นช่องทางใหม่ในการสื่อสาร แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร นัดพบ ถ่ายทอดไฟล์เสียงและวิดีโอของการชุมนุมในบางพื้นที่ผ่านระบบ Shoutcast ซึ่งในกรณีนี้รวมถึงการเคลื่อนไหวของอดีตนายกรัฐมนตรีนาย พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตรเอง ที่ใช้เว็บไซต์ Hi-Thaksin เป็นเครื่องมือสื่อสารจากนอกประเทศ

ฝ่ายรัฐบาลได้โต้ตอบด้วยมาตรการเซ็นเซอร์อินเทอร์เน็ต ซึ่งมีทั้งในเชิงกฎหมายผ่านประกาศคณะรัฐประหาร, พรบ.ว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ.2550 จนกระทั่งถึงรัฐบาลอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ในปี พ.ศ. 2553 ยังได้บังคับใช้พ.ร.ก.บริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉินเพื่อปิดเว็บไซต์ วิชชุมชน เคมิลทีวีจำนวนมากในระหว่างการชุมนุมของกลุ่มคนเสื้อแดง เดือนเมษายน – พฤษภาคม พ.ศ. 2553 ทางออกของคนเหล่านี้เลือกใช้ อาทิ การฝากคลิปวิดีโอไว้บนยูทูป (Youtube.com) ใช้เว็บบล็อก (blog) จากต่างประเทศเพื่อสร้างเว็บไซต์ เป็นต้น

⁵⁶ กานต์ ชื่นขง, *Cyber Citizen's Migration*, <http://www.slideshare.net/sikkha/cyber-citizens-migration>

อย่างไรก็ตาม ในท่ามกลางสถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองนี้ บริการเครือข่ายสังคมออนไลน์ (Social Network) ได้รับความนิยมมากขึ้นในช่วงหลังปี พ.ศ. 2551 โดยบริการที่ได้รับความนิยมได้แก่ ทวิตเตอร์และเฟซบุ๊ก บริการทั้งสองอย่างถูกนำมาใช้ในกิจกรรมทางการเมืองในช่วงปี พ.ศ. 2552 ความเคลื่อนไหวหลักอยู่ที่บัญชีทวิตเตอร์ของอดีตนายกรัฐมนตรี พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร (@thaksinlive) และนายกรัฐมนตรีในตำแหน่ง ณ ขณะนั้น คือ นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ (@pm_abhisit)

เฟซบุ๊ก เริ่มได้รับความนิยมสำหรับการใช้งานในทางการเมืองช่วงการประชุมเมษายน – พฤษภาคม พ.ศ. 2553 โดยช่วงแรกเกิดปรากฏการณ์รวมกลุ่มกันของผู้ใช้เฟซบุ๊กเพื่อสนับสนุนหรือต่อต้านนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ และเกิดปรากฏการณ์ “ล่าแมมด” โดยกลุ่มผู้สนับสนุนรัฐบาลได้นำข้อความของผู้ต่อต้านรัฐบาลมาประจาน หรือเป็นหลักฐานส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจในข้อหาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ⁵⁷ และยังถูกใช้เป็นช่องทางในการระดมผู้คนเพื่อร่วมการชุมนุม ทั้งฝ่ายสนับสนุนและต่อต้านรัฐบาลอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ เช่น การเคลื่อนไหวของกลุ่มเสื้อหลากสีที่นำโดย นพ.ศุภยลิตธิสมวงศ์ และกลุ่มวันอาทิตย์สีแดง ที่นำโดยนายสมบัติ บุญงามอนงค์ เป็นต้น

อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์⁵⁸ กล่าวใน “พูดถึงนิวมิเดีย พูดถึงสิทธิในการสื่อสาร” ไว้ว่า สื่อใหม่สะท้อนภาวะปัญหาของการสื่อสารในสังคมไทย 2 ประการ คือ พื้นที่สาธารณะทางการเมืองและเสรีภาพในการสื่อสาร และได้อธิบายถึงปรากฏการณ์ที่นิวมิเดียได้สะท้อนออกมาให้เห็นว่าประเด็นพื้นที่สาธารณะสำหรับข้อมูลข่าวสารและการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองในสื่อในระบบปัจจุบันมีปัญหา อันนำไปสู่การเปิดพื้นที่ใหม่ แสวงหาพื้นที่การสื่อสารใหม่ โดยไม่รื้อรื้อสื่อมวลชนกระแสหลักเดิมๆ เอื้อเพื่อพื้นที่ให้อีกต่อไป แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่า สื่อใหม่จะแทนที่สื่อกระแสหลักขนานแท้และดั้งเดิมเสียทีเดียว

ในประเด็นพื้นที่สาธารณะนี้ ยังคงจำกัดอยู่กับกลุ่มชนชั้นกลางซึ่งเป็นฐานของสื่อหลักอยู่อย่างเดิม หมายความว่า พื้นที่ในโลกออนไลน์ แม้จะเป็นพื้นที่ใหม่ แต่ก็ไม่ใช่พื้นที่สำหรับคนไม่มีปากไม่มีเสียง หรือ Voice of Voiceless หากแต่เป็นพื้นที่ที่เพิ่มช่องทางการสื่อสารให้กับคนกลุ่มเดิมที่มีความสามารถเข้าถึงช่องทางการสื่อสารอื่นอยู่แล้ว

⁵⁷ เชษฐาราว (นามปากกา) ลัทธิล่าแมมดใหม่ในค.ศ. 2010 <http://biolawcom.de/blog/914/Witch-Hunter-Online-in-Facebook-in-Thailand.html>

⁵⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า 26 – 34.

ประเด็นที่สำคัญที่เป็นใจกลางของปัญหาสิทธิเสรีภาพในสังคมไทย ซึ่งโลกออนไลน์กำลังเปิดพื้นที่ให้ก็คือ สิทธิในการสื่อสาร ซึ่งหมายถึง สิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและสิทธิในการแสดงความคิดเห็น ซึ่งเป็นสิทธิที่แม้ว่ารัฐจะยอมรับในหลักการ แต่ในทางปฏิบัติ รัฐไม่ได้เปิดให้มีการใช้สิทธิได้จริงในหลายๆ เรื่อง

สมบัติ บุญงามอนงค์⁵⁹ กล่าวใน “เฟซบุ๊กในไทย คือ พื้นที่ต่อสู้ออนไลน์ที่ดุเดือดที่สุดแห่งหนึ่งของโลก” ไว้ว่า วิถีทางของเฟซบุ๊ก คือคำตอบของอนาคต เพราะมันเป็นพื้นที่ที่ถึงส่วนตัวถึงสาธารณะ มันสามารถสร้างความเป็นเฉพาะกลุ่มและยังสามารถดำรงความเป็นตัวของตัวเองได้ ขณะเดียวกัน วันที่คุณอยากให้มันเป็นสาธารณะ เมื่อมันมีศักยภาพมันก็จะแสดงความเป็นสาธารณะได้ วิถีทางของเฟซบุ๊กสอดคล้องกับวิถีของเขามาก ในฐานะองค์กรที่ต้องการสื่อสารความเป็นสาธารณะและปลดปล่อยความเป็นปัจเจก เพราะมันมีความเป็นมนุษย์และทำให้มีอารมณ์ได้ด้วย และเขาได้มองว่า เฟซบุ๊กจะเติบโตขยายเป็นสาธารณะแน่นอน มันจะทำให้เกิดการสนทนาเกิดการปะปนกันมากขึ้น ทำให้เรื่องต่างๆ ไหลไปได้ไกลมาก มันถูกส่งต่อและสามารถสืบเชื่อมโยงไปที่แหล่งของมันได้ ซึ่งเป็นการพาเครือข่ายหลายๆ ชั้นขึ้นอย่างซับซ้อน เป็นเครือข่ายทางสังคมที่จะมีบทบาทมาก และพื้นที่ออนไลน์ในเมืองไทยอาจจะก้าวหน้ามากหรืออาจจะเป็นพื้นที่ที่รับดุเดือดมากที่สุดแห่งหนึ่งในโลก ขนาดที่รัฐได้บล็อกเฟซบุ๊ก หรือปิดเว็บไซต์ดัดอันดับโลก ดังนั้นสงครามไซเบอร์ในประเทศไทยไม่ใช่เรื่องเล็ก ๆ แต่เป็นเรื่องที่ซับซ้อน อาจจะเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การทวิจัย และที่สำคัญอำนาจของการสื่อสารออนไลน์เป็นการขับเคลื่อนภายใต้แนวคิดของ “แกนนอน” ที่ขยับสู่พื้นที่ออฟไลน์

พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์⁶⁰ กล่าวใน “อินเทอร์เน็ต คือ ปาออนไลน์ขนาดใหญ่” ว่า การศึกษาวิจัยพฤติกรรมการใช้สื่อออนไลน์จะช่วยนำไปสู่การสร้างสิ่งใหม่ๆ ซึ่งในยุคแรกๆ อาจจะไม่มีความคิดว่าสื่อออนไลน์เป็นการสื่อสารสองทาง (interactive) เพราะถูกกำหนดโดยผู้นำเสนอเนื้อหาแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ปัจจุบันนี้ได้เปลี่ยนไปแล้ว ซึ่งการเปลี่ยนแปลงต้องเกิดจากการศึกษาพฤติกรรมแล้วปรับเปลี่ยนตัวสื่อในเชิงเทคโนโลยีให้ครอบคลุมมากขึ้น โดยสื่อออนไลน์ในระยะสั้นอาจมีความรุนแรง แต่ภายใต้สังคมที่มีความอดทนเพียงพอ อดทนยอมรับความแตกต่างได้มากขึ้น ในระยะยาว

⁵⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 44 – 51.

⁶⁰ เพิ่งอ้าง, หน้า 76 – 85.

ก็อาจจะเกิดเหตุผลร่วมกันได้ และที่สำคัญ online และ offline เชื่อมโยงกัน ต้องเดินไปด้วยกัน ไม่สามารถแยกขาดได้ เพราะพื้นที่ออนไลน์อยู่ในฐานะที่เป็นตัวจักรในการทำให้เกิดกระบวนการทางสังคม หากพลังจะเกิดขึ้นก็ต้องทำในโลกออฟไลน์ด้วยจึงจะได้ผล

ในยุคแรกของเฟซบุ๊ก หรือสื่อทางสังคมใหม่ๆ เกิดจากการหวนรำลึกอยากมีชุมชนของตัวเอง เป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงคนซึ่งห่างจากกัน แต่สิ่งหนึ่งที่เชื่อมโยงเข้าไว้ด้วยกันคือ มิตรภาพและความเชื่อถือ แต่พอประเด็นทางการเมืองแทรกเข้ามา กลับทำให้เกิดการแบ่งสิ่งเหล่านี้ ออกจากกัน สิ่งที่น่าสนใจคือ เพื่อนของเราคิดไม่เหมือนเราในทางการเมือง ซึ่งทำให้ต้องย้อนกลับไปในเรื่องเดิมๆ ซึ่งสังคมเราพูดตลอดว่า อย่าพูดเรื่องการเมืองเลย เพราะเมื่อก่อนนี้การพูดเรื่องการเมืองมันเป็นทางเลือก หมายถึงการเลือกเข้าไปในเว็บบอร์ดการเมือง แต่ปัจจุบันการเมืองวิ่งเข้ามาหาในเฟซบุ๊ก ในเครือข่ายทางสังคม การเมืองทะลุทะลวงเข้ามาในสื่อทางสังคมซึ่งแสดงให้เห็นว่า แยกจากความเป็นส่วนตัวกับสาธารณะยากแล้ว

ปวิณ ชำवालพงศ์พันธ์⁶¹ กล่าวใน “สื่อออนไลน์ เปลี่ยนภูมิทัศน์การเมืองไทย” ว่า สื่อออนไลน์ได้เปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางการเมืองทั้งหมด เพราะก่อนหน้านี้การแสดงความคิดเห็นทางการเมือง ต้องทำโดยการออกมาเดินบนท้องถนน ต้องใส่เสื้อสีนี้ ต้องถือธงชาติ เพื่อให้เห็นว่าการรวมตัวทางการเมือง ซึ่งแน่นอนว่ายังคงมีอยู่ แต่สื่อออนไลน์ได้ทำให้พื้นที่นั้นไม่จำกัดอยู่แค่นั้นแล้ว สื่อออนไลน์เป็นศูนย์รวมที่ไม่อยู่ในรูปกายภาพ แต่เป็นจิตภาพ (spiritual) และบางทีการรวมตัวแบบจิตภาพนี้มีพลังมากกว่า เพราะเป็นพื้นที่ที่รวมเอาภาวะอารมณ์ของคน ทำให้คนที่ไม่กล้าแสดงความเห็นในทางการเมืองในรูปกายภาพได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยผ่านสื่อออนไลน์ ซึ่งกระทำได้ง่ายและสามารถรวมตัวกันได้ง่าย ไม่ต้องใช้งบประมาณเยอะ เคลื่อนไหวได้ง่าย และยากที่รัฐบาลจะต่อสู้ด้วย เพราะหากต่อสู้กันบนโลกออนไลน์ถ้าจะปิดเซฟเวอร์ก็สามารถเปิดใหม่ได้

ข้อดีของสื่อออนไลน์ คือ ทำให้เกิดความโปร่งใสมากขึ้นในกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตย เพราะจากที่ฝ่ายรัฐบาล ฝ่ายค้าน ที่เคยเล่นการเมืองแบบหลังฉาก แต่พอกลายมาเป็นประเด็นออนไลน์ ทุกคนสามารถเข้าถึง ทำให้เกิดระบบตรวจสอบซึ่งกันและกัน แต่สื่อออนไลน์ก็เป็นดาบสองคมที่อาจกลายเป็นเครื่องมือในการทำลายฝ่ายตรงข้ามและเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังมากและที่สำคัญ สื่อออนไลน์ได้เปิดตาประชาชน สร้างความตระหนักรู้ (Awareness) และจิตสำนึก

⁶¹ เพิ่งอ้าง, หน้า 88 – 96.

(Consciousness) ให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทมาแสดงความคิดเห็น ในประเด็นที่ตนเองไม่เคยได้รับโอกาสให้แสดงความคิดเห็น

มานะ ตริยาภิวัฒน์⁶² กล่าวใน “โลกอนาคตที่ไม่มีการผูกขาดความจริง” ว่า นิวมิเดีย หมายถึง สื่อดิจิทัล ซึ่งเป็นเว็บไซต์แบบ 2.0 คือ เป็นยุคที่ผู้รับสารสามารถเป็นผู้ผลิตเนื้อหาและเผยแพร่เองได้ด้วย อีกทั้งยังสามารถมีปฏิสัมพันธ์กันได้ระหว่างผู้บริโภคและผู้ผลิต เมื่อผู้บริโภคโดยเฉพาะชนชั้นกลางสามารถส่งสารได้มากขึ้น เรื่องหรือเหตุการณ์หนึ่งๆ จึงไม่ได้มีความจริงชุดเดียวอีกต่อไป พูดอีกอย่างหนึ่งคือ ไม่มีใครผูกขาดความจริงได้ง่าย และทางออกมีเพียงอย่างเดียวคือ ทำอย่างไรเราจึงจะยอมรับว่า มันอาจมีความจริงที่หลากหลายมากกว่าความจริงหนึ่งเดียว เพราะเทคโนโลยีมันเปิดพื้นที่ให้กับคนจำนวนมากสามารถให้ข้อมูล ทศนคติ ความเห็นที่หลากหลายขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในอนาคตอันใกล้นี้ เครื่องมืออย่างนิวมิเดียหรือโซเชียลมีเดียจะขยายตัวทั่วถึงมากขึ้น ไม่ใช่ของชนชั้นกลางเท่านั้น คนชั้นล่างก็จะมีโอกาสให้มันสื่อสารได้มากขึ้น ซึ่งจะยิ่งเพิ่มพลังหรือเปิดความจริงได้อีกมากมายหลายชุด และอาจจะทำลายสังคมไทยหนักกว่าเดิม

(2) การศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการใช้สื่ออินเทอร์เน็ตในการรณรงค์หาเสียง

ยุทธพร อิศระชัย⁶³ ทำการศึกษาเรื่องอินเทอร์เน็ตกับการเมืองไทย พบว่า อินเทอร์เน็ตสามารถสร้างการรับรู้ทางการเมืองและการตัดสินใจลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง โดยจะเห็นจากความถี่ในการใช้สื่ออินเทอร์เน็ตในแต่ละเดือนของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า ในแต่ละเดือน กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ใช้อินเทอร์เน็ต 16 – 23 วัน รับรู้ข่าวสารทางการเมืองจากสื่ออินเทอร์เน็ตในระดับบ่อย โดยมีการวิเคราะห์ถึงความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของข่าวสารทางการเมืองที่กลุ่มตัวอย่างได้รับจากสื่ออินเทอร์เน็ตในระดับบ่อยมาก และมีความเชื่อถือข่าวสารทางการเมืองจากสื่ออินเทอร์เน็ตในระดับพอสมควร นอกจากนี้ยังพบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่คิดว่า การรับรู้ข่าวสารทางการเมืองจากสื่ออินเทอร์เน็ตสามารถร่วมแสดงความคิดเห็นผ่านทางเว็บไซต์ (web site) หรือโปรแกรมสนทนาต่างๆ ได้ รองลงมาคือ สามารถนำไปวิพากษ์วิจารณ์กับผู้อื่นได้ และเพียงแค่รับทราบเท่านั้น และกลุ่มตัวอย่างคิดว่า ข่าวสารของพรรคการเมืองหรือผู้สมัครสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับจาก

⁶² เฟื่องอ้าง, หน้า 124 – 130.

⁶³ ยุทธพร อิศระชัย, “อินเทอร์เน็ตกับการเมืองไทย”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

สื่ออินเทอร์เน็ตมีผลต่อการตัดสินใจเลือกผู้สมัครสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร วันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2544 ในระดับพหุสมการ

นอกจากจะสร้างความรับรู้ให้กับผู้รับสารแล้ว ในด้านของผู้ส่งสารอย่างผู้สมัครรับเลือกตั้งหรือพรรคการเมืองต่างๆ ก็สามารถสร้างภาพลักษณ์ทางการเมืองของพรรคการเมืองและผู้สมัครรับเลือกตั้งได้ด้วยอินเทอร์เน็ต จากการศึกษาพบว่า พรรคที่ใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเป็นพรรคที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมร่วมกับพรรค พรรคที่ใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเป็นพรรคที่มีความทันสมัย มีวิสัยทัศน์ ถือได้ว่าเป็นพรรครุ่นใหม่ในยุคการปฏิรูปการเมืองตามรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 และเป็นพรรคที่บุคลากรมีความรู้ความสามารถมาก มีความคิดเห็นในระดับมากต่อประเด็นที่ว่า พรรคที่ใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเป็นพรรคที่ได้ปฏิบัติตามนโยบายเผยแพร่ทางเว็บไซต์ และมีผลงานที่ผ่านมามาก และผู้นำพรรคที่ใช้อินเทอร์เน็ตเป็นผู้นำทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ซึ่งรู้จักใช้เหตุผลในการตัดสินใจแก้ปัญหาและยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น และมีความคิดเห็นในระดับปานกลางต่อประเด็นที่ว่า พรรคที่ใช้สื่ออินเทอร์เน็ตเป็นพรรคที่มีความโปร่งใส ตรวจสอบได้ และพรรคการเมืองไทยไม่นิยมใช้สื่ออินเทอร์เน็ต

ปานหทัย ตันติเตชา⁶⁴ ทำการศึกษารูปแบบกลยุทธ์การตลาดแบบครบวงจรของพรรคไทยรักไทยในการใช้บรรณกิจหาเสียงเลือกตั้ง รวมทั้งกระบวนการในการวางแผนการใช้สื่อและกระบวนการนำสื่อไปใช้เพื่อสร้างภาพลักษณ์ทางการเมือง การเสนอนโยบายของพรรคการเมือง การเข้าถึงพฤติกรรมความพึงพอใจของประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ซึ่งมีส่วนสำคัญในการบรรณกิจหาเสียงเลือกตั้งจนได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในปี พ.ศ. 2544

ผลการศึกษาพบว่า พรรคไทยรักไทยมีการใช้สื่อประเภทต่างๆ ที่สอดคล้องกับกลยุทธ์การตลาดแบบครบวงจรอย่างเป็นระบบ ไม่ว่าจะเป็นการบรรณกิจผ่านสื่อมวลชน, สื่อโทรทัศน์, สื่อวิทยุ, สื่อหนังสือพิมพ์และนิตยสาร, สื่อในรูปแบบกิจกรรมพิเศษ และสื่ออินเทอร์เน็ต ซึ่งสามารถสื่อภาพลักษณ์ทางการเมือง, นโยบายของพรรคและสาระต่างๆ ที่พรรคต้องการสื่อได้อย่างดี ถึงแม้ว่าพรรคไทยรักไทยจะได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งและเป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาล แต่

⁶⁴ ปานหทัย ตันติเตชา, “การตลาดทางการเมือง : ศึกษาเฉพาะกรณีการใช้สื่อในการบรรณกิจหาเสียงเลือกตั้งของพรรคไทยรักไทย ในเขตกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546

ปัจจัยด้านกลยุทธ์ในการสื่อสารการตลาดทางการเมืองแบบครบวงจรนี้ก็ไม่ใช่ว่าปัจจัยหลักเพียงปัจจัยเดียวในความสำเร็จของพรรคไทยรักไทย

ชมพูนุท สุขศรีมั่งมี⁶⁵ ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบกลยุทธ์หาเสียงเลือกตั้งเป็นผู้นำราชการกรุงเทพมหานครของนายสมัคร สุนทรเวช กับ นางสุดารัตน์ เกตุราพันธุ์ ปี พ.ศ. 2543 ผลการศึกษาพบว่า อินเทอร์เน็ตเป็นช่องทางหนึ่งในการเข้าถึงกลุ่มผู้มีสิทธิเลือกตั้งได้มากที่สุด โดยเป็นการแสดงถึงความทันสมัยทันโลกเทคโนโลยีของพรรคการเมืองและผู้สมัคร ซึ่งการหาเสียงโดยใช้อินเทอร์เน็ตมีข้อได้เปรียบคือ ประชากรส่วนใหญ่ที่ใช้อินเทอร์เน็ตกระจุกตัวอยู่ที่กรุงเทพมหานคร จากจำนวนผู้ใช้อินเทอร์เน็ตทั่วประเทศในปี 2543 ประมาณ 1,200,000 คน กว่าร้อยละ 70 หรือประมาณ 840,000 คนอยู่ในกรุงเทพมหานคร ในจำนวน 8 แสนกว่าคนนั้นเป็นผู้มีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้งประมาณร้อยละ 85 คือ ประมาณ 715,000 คน ซึ่งเท่ากับ ร้อยละ 20 ของผู้มีสิทธิเลือกตั้งทั้งหมด (3,817,456 คน) และวัยของคนกลุ่มนี้อยู่ในช่วงระหว่างเกือบๆ 20 – 30 ปีเศษๆ ซึ่งคนรุ่นนี้ไม่เคยผ่านสถานการณ์ที่เสรีภาพทางการเมืองถูกบีบคั้นมาก่อน จึงไม่ค่อยมีทัศนคติทางการเมืองที่เด่นชัดนัก พร้อมจะเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ถ้าใครสามารถแสดงให้เห็นว่าสามารถนำพาพวกเขาไปในทิศทางที่พวกเขาต้องการได้ คนกลุ่มนี้อยู่ นอกเหนือการจัดตั้ง เพราะส่วนใหญ่จะเป็นพวกที่มีการศึกษา ซึ่งคนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่น่าหาเสียงมากที่สุดและเป็นกลุ่มที่ใช้อินเทอร์เน็ตมากที่สุด ทำให้การหาเสียงทางอินเทอร์เน็ตถือได้ว่าเป็นกลยุทธ์ใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อผู้สมัครมาก เพราะสามารถสื่อสารได้ 2 ทางระหว่างผู้สมัครและประชาชนผ่านทางอินเทอร์เน็ต

(3) การศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการครองอำนาจ (Hegemony)

วัชรพล พุทธรักษา⁶⁶ ทำการศึกษาเรื่อง รัฐบาลทักษิณกับความพยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำ พบว่า สามารถอธิบายการดำเนินการสร้างภาวะการครองอำนาจนำของรัฐบาลทักษิณได้ด้วยการเริ่มต้นการอธิบายที่การมอง “รัฐบาลทักษิณ” ซึ่งเป็นหน่วยในการวิเคราะห์ใน

⁶⁵ ชมพูนุท สุขศรีมั่งมี, “การศึกษาเปรียบเทียบกลยุทธ์การณรงค์หาเสียงเลือกตั้งเป็นผู้นำกรุงเทพมหานครของนายสมัคร สุนทรเวช กับ นางสุดารัตน์ เกตุราพันธุ์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546

⁶⁶ วัชรพล พุทธรักษา, รัฐบาลทักษิณกับความพยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำ, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

ฐานะที่เป็น “กลุ่มผู้ดำเนินการสร้างภาวะการครองอำนาจนำ” ว่าได้มีการดำเนินการทำสงครามยึดพื้นที่ทางความคิดกับผู้คนในสังคมตลอดระยะเวลา 5 ปี ของการครองอำนาจนำ โดยการทำสงครามยึดพื้นที่ทางความคิดเพื่อสร้างกลุ่มประวัติศาสตร์ให้เกิดขึ้นดำเนินการโดยอาศัยกลไกต่างๆเป็นเครื่องมือในการยึดกุมพื้นที่ทางสังคมทั้งสอง โดยกลไกที่กลุ่มผู้ดำเนินการครองอำนาจนำหรือรัฐบาลทักษิณได้นำมาใช้ นั่น ประกอบไปด้วยกลไกสองส่วนด้วยกัน ส่วนแรก กลไกที่ทำหน้าที่ในการก่อให้เกิดการยอมรับจากผู้คนในสังคมและทำให้เกิดความยินยอมพร้อมใจกันโดยดุษฎีเรียกว่า “กลไกการครองอำนาจนำ” ขณะที่กลไกอีกส่วนหนึ่งเป็นกลไกที่มีลักษณะของการใช้อำนาจบีบบังคับ มีการใช้อำนาจรัฐอย่างเป็นทางการ

กลไกการครองอำนาจนำประกอบไปด้วยกลไกหลักคือ กลไกนโยบายและกลไกการจัดการภาพลักษณ์ของผู้นำ โดยกลไกนโยบายจำแนกได้เป็นสองลักษณะที่สำคัญ คือ นโยบายเชิงเศรษฐกิจและนโยบายเชิงสังคม ในส่วนของนโยบายเชิงเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ โครงการพักชำระหนี้เกษตรกร 3 ปี และการลดภาระหนี้ โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ หรือ OTOP ธนาคารคนจน ธนาคารประชาชน/ธนาคาร SME การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท และนโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน เป็นต้น ส่วนนโยบายเชิงสังคมที่สำคัญ ได้แก่ โครงการประกันสุขภาพถ้วนหน้า “30 บาทรักษาทุกโรค” โครงการบ้าน/คอมพิวเตอร์/แท็บเล็ตเพื่ออาหาร และโครงการอาหารอื่นๆ การประกาศสงคราม 3 อย่างของรัฐบาลเพื่อเอาชนะความยากจน การทุจริต และยาเสพติด การปราบปรามผู้มีอิทธิพล การจัดระเบียบสังคม นโยบายแก้ปัญหาสังคมและความยากจนเชิงบูรณาการ (ลงทะเบียนคนยากจน) นโยบายเหนือเมฆ SML และปฏิรูปการศึกษา หนึ่งอำเภอ หนึ่งโรงเรียนในฝัน เป็นต้น

ส่วนการจัดการภาพลักษณ์ของผู้นำนั้น เป็นกลไกที่ถูกนำมาใช้เพื่อยึดครองพื้นที่ทางความคิดของผู้คนในสังคม กล่าวคือ เป็นการทำให้ผู้คนทั่วไปมีมุมมอง หรือมีโลกทัศน์ที่มีต่อรัฐบาลทักษิณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อตัวของผู้นำรัฐบาล คือ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ตามที่รัฐบาลต้องการ กลไกดังกล่าวได้ดำเนินการใช้เพื่อสร้างให้ประชาชนมองว่ารัฐบาลทักษิณเป็นผู้วิสัยทัศน์ที่กว้างไกล เป็นผู้ที่มีตัวตนเรียบง่ายและเป็นกันเอง และเป็นผู้มีภาวะผู้นำสูง นอกจากนี้กลไกการจัดการภาพลักษณ์ของผู้นำยังถูกใช้เป็นเครื่องมือในการบรรเทากระแสกดดัน/โจมตีรัฐบาลจากกรณีปัญหาต่างๆ ได้ด้วยการเบี่ยงเบนประเด็นความสนใจจากสังคมอีกด้วย กลไกการจัดการภาพลักษณ์

ที่สำคัญที่ถูกนำมาใช้ เช่น การสร้างภาพลักษณ์ของการเป็นนักบริหาร การเป็นเจ้าภาพประชุม APEC เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการจัดงาน และการได้รับการยอมรับจากต่างชาติ การให้ข้อมูลกับประชาชนว่ารัฐบาลทักษิณสามารถชำระหนี้กองทุนการเงินระหว่างประเทศได้ก่อนกำหนด รวมถึงการเดินสายพบปะประชาชนในพื้นที่ด้วยการจัดทัวร์นกขมิ้น เป็นต้น

ขณะเดียวกันรัฐบาลทักษิณก็ได้ดำเนินกลไกรัฐเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่รัฐบาล รวมไปถึงการสร้างการยอมรับจากสังคมด้วยลักษณะของการบังคับ ประกอบไปด้วย การเพิ่มจำนวนที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎรเพื่อเลี่ยงการตรวจสอบ การใช้ความเข้มแข็งให้เป็นประโยชน์ในการผ่านร่างกฎหมายและการแทรกแซงองค์กรที่สัมพันธ์กับอำนาจรัฐต่างๆ ได้แก่ การแทรกแซงการทำงานขององค์กรอิสระตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ 2540 องค์กรต่างๆ การแทรกแซงสื่อมวลชน และการเข้าไปมีบทบาทเหนือระบบราชการและกองทัพ เป็นต้น

รัฐบาลทักษิณได้ดำเนินการใช้กลไกการครองอำนาจนำควบคู่กันไปกับกลไกรัฐเป็นเครื่องมือในการทำสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด เพื่อเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้แก่รัฐบาลเอง และสร้างการยอมรับ รวมถึงการสร้างความรู้สึกเห็นพ้องร่วมกันของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคม การครองอำนาจนำที่สมบูรณ์จะเกิดขึ้นได้เมื่อรัฐบาลทักษิณสามารถสร้างกลุ่มประวัติศาสตร์หรือสามารถยึดครองสังคมเหนือโครงสร้างสังคมทั้งส่วนบนและส่วนล่างขึ้นมาได้สำเร็จ แต่จากการศึกษาพบว่า รัฐบาลทักษิณนั้นไม่สามารถสร้างภาวะการครองอำนาจนำอย่างสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นได้ ทั้งนี้เพราะรัฐบาลไม่สามารถดำเนินการยึดกุมพื้นที่ประชาสังคมได้อย่างสมบูรณ์ แม้กลไกนโยบายจะสามารถสร้างการยอมรับและครองใจผู้คนในสังคมได้ในระดับหนึ่ง และแม้ว่ารัฐบาลทักษิณจะสามารถยึดกุมพื้นที่สังคมการเมืองได้ก็ตาม แต่รัฐบาลทักษิณไม่สามารถสร้างกลุ่มประวัติศาสตร์ได้สำเร็จ เป็นผลให้ภาวะการครองอำนาจนำที่สมบูรณ์ไม่เกิดขึ้นในช่วงเวลาการครองอำนาจของรัฐบาลทักษิณ โดยสิ่งบ่งชี้ที่สำคัญนั้นคือ การปรากฏขึ้นของกลุ่มพลังต่างๆ จากชนชั้นที่ต่างกัน ในสังคมที่ดำเนินการตอบโต้การครองอำนาจนำของรัฐบาลทักษิณ คือ กลุ่มปัญญาชน/นักวิชาการ สื่อมวลชน กลุ่มการเมืองภาคประชาชน และกลุ่มการเมืองอื่นๆ ซึ่งการดำเนินการโต้ตอบต่อการครองอำนาจนำของกลุ่มพลังต่างๆ จากชนชั้นต่างๆ นั้นเป็นการแสดงให้เห็นว่า การดำเนินการใช้กลไกต่าง ๆ ทั้งกลไกการครองอำนาจนำและกลไกรัฐนั้นไม่สมบูรณ์แบบ เพราะยังมีผู้คนอีกจำนวนหนึ่งในสังคมตระหนักรู้ได้ถึงกรอบครอบงำความคิดโดยรัฐบาลทักษิณ การออกมา

แสดงพลังด้วยวิธีการต่างๆ จึงเป็นการทำให้รัฐบาลทักษิณรู้ได้ว่าในพื้นที่ประชาสังคมนั้นยังสร้างการยอมรับโดยคุณูฏจากประชาชนไม่สำเร็จ

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์⁶⁷ ทำการศึกษาเรื่อง โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ : การสถาปนาพระราชอำนาจนำ (พ.ศ. 2494-2546) โดยปรับปรุงมาจากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขามานุษยวิทยาในปี พ.ศ. 2547 พบว่า โครงการพระราชดำริเป็นปฏิบัติการทางสังคมที่มีอุดมการณ์บรรจุอยู่ภายใน โดยปฏิบัติการของโครงการพระราชดำริประกอบไปด้วยการผลิตระบบความคิดและปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรม โดยลักษณะเฉพาะของอุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ที่ถูกผลิตขึ้นผ่านโครงการพระราชดำริแบ่งออกได้เป็น 4 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 ยุคก่อกำเนิด ได้แก่ การดำเนินโครงการพระราชดำริในช่วงปี พ.ศ. 2494 – 2500 ช่วงที่ 2 ยุคการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในช่วงปี พ.ศ. 2501 – 2523 ช่วงที่ 3 ยุคกำเนินองค์กรประสานงาน ในช่วงปี พ.ศ. 2524 – 2530 และช่วงที่ 4 ยุคกำเนิดองค์กรเอกชน เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานในช่วงปี พ.ศ. 2531 – 2546

กระบวนการสถาปนาพระราชอำนาจนำ หมายถึง กระบวนการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสามารถสร้าง และรักษาสถานภาพนำเหนือรัฐและชาติ เนื่องจากทรงสามารถแสดงตัวว่าเป็นตัวแทนที่ดำรงสถานภาพสูงสุดในการตอบสนองผลประโยชน์และความต้องการของชนชั้นหรือกลุ่มทางสังคมอื่นๆ นอกจากนี้ การสถาปนาพระราชอำนาจนำเป็นเงื่อนไขที่ทรงทำหน้าที่เสมือนเป็นปัญญาชนในฐานะผู้ให้การศึกษา ผู้จัดตั้งเชื่อมโยง และผู้นำ ทั้งในมิติการเมือง เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม รวมไปถึงแนวความคิดและวิถีทางใน “การพัฒนา” ผ่านการสร้างสายสัมพันธ์กับกลุ่มต่างๆ ในสังคมผ่านปฏิบัติการของโครงการพระราชดำริ ทั้งนี้ กระบวนการในการธำรงรักษาความเหนือกว่าในการครองอำนาจนำนั้น กระทำผ่านการดำเนินการในหลายลักษณะผ่านการสร้าง “กลุ่มทางประวัติศาสตร์” (Historical Bloc)

การสถาปนาพระราชอำนาจนำทางด้าน “การพัฒนา” ผ่านการนำเสนอตัวแบบ การพัฒนาในอุดมการณ์ “เศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่ตอบโต้กับตัวแบบการพัฒนาที่ทั้งตอบโต้และประสานกับตัวแบบการพัฒนาในระบบ กล่าวคือ อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงชะลอการผลิตเพื่อการค้า และลดการแข่งขันในตลาด ในแง่นี้ อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงจึงปะทะกับอุดมการณ์

⁶⁷ ชนิดา ชิตบัณฑิตย์, โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ : การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพฯ, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2550.

ทุนนิยม ในอีกด้านหนึ่งอุดมการณ์นี้สอดคล้องกับการเคลื่อนไหวด้านอุดมการณ์ของเอ็นจีโอ และองค์กรชาวบ้านที่หันมาให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อการพึ่งตนเอง และการรักษาวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น จะเห็นได้ว่า อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงทำงานใน 2 ระดับ คือ ระดับที่ 1 การเปลี่ยนฐานเศรษฐกิจ ซึ่งได้แก่ การเปลี่ยนพลังการผลิตที่หันไปใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน และระดับที่ 2 การเปลี่ยนแนวคิดและอุดมการณ์ เรื่องเป้าหมายของชีวิต ของครอบครัว และของประเทศที่จะไปสู่การพึ่งตัวเอง

การสถาปนาพระราชอำนาจนำด้านการพัฒนาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริ ยังมีความหมายรวมถึงแนวทางที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงได้รับ “ฉันทามติ” จากกลุ่มทางสังคมต่างๆ ให้นำเสนอแนวทางการพัฒนาและการดำเนินกิจกรรมการผลิตในทางเศรษฐกิจให้แก่กลุ่มเกษตรกร โดยการสร้างความยอมรับต่อปัญหาชนทั้งในและนอกระบบราชการ แล้วจึงสร้างระบบการดำเนินโครงการพระราชดำริขึ้นมาเพื่อยึดโยงปัญหาชนของทุกกลุ่มชนชั้นเอาไว้ ทำให้อุดมการณ์ที่ส่งผ่านการดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาในโครงการพระราชดำริที่ทรงนำเสนอ สามารถแพร่กระจายไปสู่ปัญหาชนจนกลายเป็น “สามัญสำนึก” ของสังคม ทั้งนี้ บทบาทปัญหาชนของโครงการพระราชดำริ เป็นตัวจักรในการขับเคลื่อนการสถาปนาอำนาจนำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผ่านการดำเนินโครงการพระราชดำริโดยเชื่อมโยงระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับกลุ่มต่างๆ ในสังคม

ทั้งนี้ การต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดจิตใจของอุดมการณ์โครงการพระราชดำริ จำเป็นต้องมีกระบวนการต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างอุดมการณ์หลักที่ครอบครองพื้นที่อยู่ก่อนหน้ากับอุดมการณ์โครงการพระราชดำริ ในกระบวนการต่อสู้ทางอุดมการณ์ประกอบไปด้วยขั้นตอนสำคัญ 2 ประการคือ 1) กระบวนการรื้อโครงสร้างของอุดมการณ์สายหลัก แยกแยะ และวิเคราะห์บางองค์ประกอบของอุดมการณ์หลัก ตลอดจนวิพากษ์กระบวนการทางสังคมที่อุดมการณ์นั้นดำรงอยู่ (disarticulation) แล้ว 2) สร้างหรือตีความองค์ประกอบของอุดมการณ์นั้นใหม่ (rearticulation)

ในงานชิ้นนี้ให้ความหมายของอุดมการณ์ในมิติของโครงการพระราชดำริว่า “โครงการพระราชดำริเป็นกิจกรรมด้าน “การพัฒนา” ของสถาบันกษัตริย์ ที่มีองค์ประกอบสำคัญ 2 อุดมการณ์ คือ อุดมการณ์กษัตริย์นิยม และอุดมการณ์การพัฒนา” ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่เกิดขึ้น

คู่ขนานกันในปฏิบัติการทางอุดมการณ์ผ่านโครงการพระราชดำริ และปรากฏร่วมกันในอุดมการณ์ “กษัตริย์นักพัฒนา”

อุดมการณ์ “กษัตริย์นักพัฒนา” เป็นอุดมการณ์ที่เน้นบทบาทด้านการพัฒนาของ พระมหากษัตริย์ในฐานะผู้กระทำการในการปฏิบัติการทางอุดมการณ์ผ่านโครงการพระราชดำริ เพื่อชี้ให้เห็นถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ที่ทรงงานหนักอย่างต่อเนื่อง เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต และสภาพความเป็นอยู่ของพสกนิกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มเกษตรกรผู้ยากไร้ด้อยโอกาสใน ชนบทห่างไกล การปฏิบัติการของโครงการพระราชดำรินำได้อุดมการณ์กษัตริย์นักพัฒนายังมี ลักษณะที่เป็นการยืนยันถึงพระราชอัจฉริยภาพ และพระปรีชาสามารถ และพระวิสัยทัศน์ที่ทรงมีต่อ พสกนิกรและทิศทางการพัฒนาประเทศ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่สนับสนุนอุดมการณ์หลักของรัฐ คือ อุดมการณ์ชาติ ศาสน์ กษัตริย์

อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริยังสอดคล้องกับทัศนะของกรัมสกีที่เสนอว่า “อุดมการณ์มีความเป็นอิสระระดับหนึ่ง” (the relative autonomous of Ideology) จากโครงสร้าง เศรษฐกิจ แต่ยังคงเป็นอุดมการณ์ที่มีปัจจัยทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเป็นปัจจัยที่ ส่งผลต่อการเผยแพร่และจำกัดอุดมการณ์ อุดมการณ์ของโครงการพระราชดำริเป็นกระบวนการที่ ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องผ่านปฏิบัติการในลักษณะของกิจกรรมการพัฒนาที่ถูกผลิตขึ้นมาในนามของ โครงการพระราชดำริ ซึ่งเป็นผลมาจากการปะทะ ประสาน ระหว่างอุดมการณ์ต่างๆ ในสังคม ทั้ง อุดมการณ์ทางการเมือง อุดมการณ์การพัฒนาเศรษฐกิจ อุดมการณ์รัฐ อุดมการณ์ขบวนการที่ ต่อต้านรัฐ และอุดมการณ์พุทธศาสนา เป็นต้น ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันออกไปตามบริบทของ สถานการณ์ในขณะนั้น

โดยการต่อสู้ระหว่างอุดมการณ์ต่างๆ ในแต่ละช่วงชี้ให้เห็นถึงสนามความขัดแย้ง และการ ปะทะ ประสานกัน ระหว่างอุดมการณ์โครงการพระราชดำริกับอุดมการณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในคู่ ความสัมพันธ์หลากหลายระดับ ทั้งจากความขัดแย้งและประสานกันของชนชั้นในแง่ของ ความสัมพันธ์ในผู้ผลิตอุดมการณ์และผู้ปฏิบัติการของอุดมการณ์ ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทาง สังคมที่มีทัศนะและผลประโยชน์ที่แตกต่างกันปรากฏในคู่ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ กับผู้นำรัฐบาล ข้าราชการ ปัญญาชน เทคโนโลยี ทหาร ตำรวจตระเวนชายแดน ราษฎร ซึ่ง ประกอบด้วยเกษตรกรและชาวเขา ขบวนการต่อต้านรัฐ เป็นต้น

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์⁶⁸ เสนอว่า เศรษฐกิจพอเพียงไม่ได้นำเสนอแต่แนวทางในการพัฒนาเท่านั้น แต่ยังเป็นภาพสะท้อนให้เห็นการประสานกันของอุดมการณ์ด้านการพัฒนาของกลุ่มต่างๆ ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ปัญญาชน โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นแกนกลางในการขับเคลื่อน โดยการเติบโตของอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์การพัฒนาในสังคมไทยที่เป็นผลมาจากบริบททางการเมืองยุคหลังสงครามเย็นและบริบททางเศรษฐกิจหลังวิกฤติเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลให้อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงมีบทบาทต่อการกำหนดทิศทางและนโยบายการพัฒนาในสังคมไทย และยังมีบทบาทสำคัญในการสถาปนาพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อนำเอาแนวคิดเรื่องอุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ของกรรมชื่และแนวคิดเรื่องการครองอำนาจนำวิเคราะห์ พบว่า เศรษฐกิจพอเพียงจัดเป็นปฏิบัติการทางสังคมรูปแบบหนึ่งที่มีอุดมการณ์ เนื่องจากประกอบด้วยแนวคิด ปรัชญา รวมถึงภาคปฏิบัติการที่ชัดเจน นั่นคือ เกษตรทฤษฎีใหม่

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชทานพระราชดำรัสหลักเศรษฐกิจพอเพียงในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นช่วงวิกฤติเศรษฐกิจ พร้อมกับช่วงนั้นอำนาจของพระมหากษัตริย์มีสถานะสูงสุดในสังคมไทย ทั้งในแง่สังคม การเมือง หรืออุดมการณ์ ทำให้การเผยแพร่แนวคิดสู่สังคมได้รับการยอมรับในวงกว้างและการดำเนินกิจกรรมพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ก็จะส่งผลต่อการสร้างบทบาทพระมหากษัตริย์ยุคใหม่ คือ พระมหากษัตริย์นักพัฒนา ซึ่งในแง่นี้อาจมองได้ว่าเป็นการครองอำนาจนำในด้านอุดมการณ์ โดยเฉพาะอุดมการณ์กษัตริย์นิยมในสังคมไทย ซึ่งส่งผลต่อการเติบโตของอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง สิ่งเหล่านี้ถูกต่อยอด และผลิตซ้ำโดยสถาบันทางสังคมต่างๆ เช่น สถาบันการศึกษา หน่วยงานราชการ สื่อมวลชน ส่งผลให้เศรษฐกิจพอเพียงมีบทบาทต่อการกำหนดอุดมการณ์การพัฒนาประเทศ ประกอบกับเงื่อนไขการเชื่อมประสานของอุดมการณ์การพัฒนาของภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนผ่านแผนเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติโดยเริ่มตั้งแต่แผน 5 (พ.ศ. 2525-2529) ทำให้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ และแผน 8 เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญ เนื่องจากการนำเสนอแนวคิดเน้นคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา

⁶⁸ ชนิดา ชิตบัณฑิตย์, มองเศรษฐกิจพอเพียงผ่านแว่นหลากสี : “เศรษฐกิจพอเพียง” กับ “การสถาปนาพระราชอำนาจนำ” ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, บทความในการประชุมเชิงวิชาการ เรื่องเหลียวหลังแลหน้าการเปลี่ยนแปลงสังคมบพทอีสาน ช่วงทศวรรษ 2540-2550 กรณี “เศรษฐกิจพอเพียง : ความรู้และความไม่รู้”, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ร่วมกับ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2550.

และวิพากษ์ทิศทางการพัฒนาประเทศเป็นครั้งแรกในแผน ในแง่ของกระบวนการก็มีการจัดระดมความเห็นจากหน่วยงานราชการ นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรประชาชน องค์กรชุมชน ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นถึงระดับชาติ และในแผน 9 เศรษฐกิจพอเพียงก็ถูกผลักดันให้เป็นยุทธศาสตร์แห่งชาติผ่านเครือข่ายปัญญาชนที่เข้าร่วมในการร่างแผนฯ ต่อเนื่องมาจนถึงแผนที่ 10 โดยรูปธรรมหรือปฏิบัติการของเศรษฐกิจพอเพียงจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ คือ เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรกรที่ดำเนินการตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่ต้องแบ่งพื้นที่การผลิตออกเป็น 3 ส่วน เพื่อทำการผลิตให้มีกินมีอยู่ ขั้นต่อมา คือรวมกลุ่มเป็นสหกรณ์ พัฒนาการผลิต การตลาด และเติบโตเป็นธุรกิจชุมชนขนาดย่อยต่อไป โดยองค์กรที่มีบทบาทหลักในการเผยแพร่อุดมการณ์ คือ มูลนิธิชัยพัฒนา

กรณีศึกษาการเผยแพร่การพัฒนาตามแนวพระราชดำริโค่นศูนย์ศึกษาการพัฒนา ห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเผยแพร่แนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียงสู่เกษตรกร ศูนย์ได้จัดตั้งคณะทำงาน โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ มีหน้าที่จัดอบรมให้เกษตรกร โดยคัดเลือกเกษตรกรที่อาศัยอยู่รอบๆ มาฝึกอบรม แนวคิด ปรัชญา รวมถึงภาคปฏิบัติ โดยคณะทำงานจะประเมินศักยภาพและถ้าเห็นว่าเหมาะสมจะให้เกษตรกรตัวอย่างและต้องไปเผยแพร่ให้เกษตรกรคนอื่นๆ ต่อไป ในแง่นี้ ตัวเกษตรกรจึงถูกพัฒนาให้กลายเป็นผู้เผยแพร่เศรษฐกิจพอเพียงผ่านวิถีชีวิตของตนเอง จากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการจำนวน 13 ราย พบว่า ปัจจัยที่ทำให้อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงดำรงอยู่ได้ หรือเป็นภาคปฏิบัติของเกษตรกรได้ มี 6 ประการ คือ การสนับสนุนปัจจัยการผลิตต่างๆ เหลือกรอบครัวละหลายแสน, อุดมการณ์ความเชื่อมั่นของเกษตรกรต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากเกษตรกรต้องต่อสู้กับกลไกตลาด ต้องกระตือรือร้น ไม่พุ่มพวย ซึ่งเป็นเรื่องยากในสังคมปัจจุบัน, ทักษะในการประยุกต์แนวคิดทฤษฎีใหม่มาใช้ในการดำเนินกิจกรรมการเกษตรและในชีวิตประจำวัน, ปัจจัยด้านเงินทุนหมุนเวียน ตลาด และแรงงาน, ภาวะหนี้สินของเกษตรกร ถ้าเกษตรกรมีหนี้สินมาก่อน หรือมีเงื่อนไขที่จะทำให้เป็นหนี้สิน เช่น มีลูก ก็ยากที่จะดำรงชีวิตอย่างพอเพียงได้, และปัจจัยเชิงวัฒนธรรม เช่น ต้องไม่สังสรรค์ ไม่กินเหล้า ไม่ร่วมงานบุญ ถ้าหากขาดปัจจัยเหล่านี้ข้อใดข้อหนึ่ง ก็ยากที่จะบรรลุอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียง ทำให้พบว่า อุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงมีความอ่อนแอในตัวเองสูง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของสังคมไทย กล่าวคือ อุดมการณ์เศรษฐกิจ

พอเพียง ในด้านหนึ่งดูเหมือนจะวิพากษ์อุดมการณ์ทุนนิยม แต่ถึงที่สุดแล้ว เศรษฐกิจพอเพียงก็ไม่ได้นำเสนอให้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางการผลิตเหมือนระบบเศรษฐกิจอื่นๆ อีกทั้งอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงยังมีบทบาทเสริมอุดมการณ์รัฐ เนื่องจากอุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงประกอบด้วย อุดมการณ์กษัตริย์นิยม กับอุดมการณ์การพัฒนา ซึ่งตัวอุดมการณ์กษัตริย์นิยมเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์รัฐในแง่ของอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

(4) การศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดอุดมการณ์ (Ideology)

นฤมล ทับจุมพล⁶⁹ ทำการศึกษาเรื่อง “การใช้สื่อในการสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง : ศึกษาจากบทเพลงของทางราชการ (พ.ศ. 2475-2530)” พบว่า บทเพลงได้ถูกใช้เป็นสื่อในการสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองที่ทางราชการต้องการเสนอให้กับประชาชน โดยผ่านคำร้องและเนื้อหาในบทเพลงซึ่งกล่าวถึงสถาบันทางอุดมการณ์ต่างๆ ได้แก่ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ กล่าวถึงค่านิยมทางสังคมที่สนับสนุนหรือแสดงออกซึ่งความจงรักภักดี ตลอดถึงคำอธิบายหรือเหตุผลของความจงรักภักดีในรูปของประวัติศาสตร์ ฐานะ และความสำคัญของสถาบันอุดมการณ์ โดยบทเพลงของทางราชการในช่วง พ.ศ. 2475 -2500 นั้น จะเน้นการให้น้ำหนักต่ออุดมการณ์และเนื้อหาของบทเพลงจะกล่าวถึงเกียรติภูมิ ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา และการให้ความสำคัญต่อชาติ กล่าวถึงอาณาเขตและบูรณภาพเหนือดินแดนของประเทศ ตลอดจนการเรียกร้องให้ประชาชนแสดงความจงรักภักดีด้วยการเสียสละแม้กระทั่งชีวิตเพื่อปกป้องประเทศชาติโดยถือว่าเป็นภารกิจของตน ส่วนลักษณะเนื้อหาของบทเพลงในช่วงหลัง จะกล่าวถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของชาติกับบทบาทขององค์พระมหากษัตริย์ในอดีต ตลอดจนพระราชริชยวัตรและการเสียสละเพื่อพสกนิกร เรียกร้องให้ประชาชนถวายความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยการปกป้องพระเกียรติภูมิและสละชีพตนเป็นราชพลี

⁶⁹ นฤมล ทับจุมพล. การใช้สื่อในการสร้างอุดมการณ์ทางการเมือง : ศึกษาจากบทเพลงของทางราชการ (พ.ศ. 2475 - 2530). วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

ปรีชา ธรรมวินทร⁷⁰ ทำการศึกษาเรื่อง “การกล่อมเกลாதองการเมืองโดยผ่านหนังสือเรียน: วิเคราะห์หนังสือเรียนตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 พบว่า ระบบการศึกษา มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการเตรียมคนให้เป็นสมาชิกอันพึงประสงค์ของระบบสังคมการเมือง ในอนาคต โดยอาศัย “โรงเรียน” เป็นกลไกสำคัญในการหล่อหลอมขัดเกลาให้ผู้เรียนมีความคิดและ คุณสมบัติต่างๆ ตามที่รัฐต้องการ กล่าวอีกนัยหนึ่ง กระบวนการเรียนการสอนในโรงเรียน เปรียบเสมือน “กระบวนการหล่อหลอมขัดเกลามนุษย์” นั่นเอง จากการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของ หนังสือเรียนประถมศึกษาที่ใช้สอนในเวลานี้พบว่า นอกจากจะสอนความรู้ด้านวิทยาการแขนงต่างๆ แล้ว ยังมีการอบรมสั่งสอนให้ผู้เรียนเกิดความรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์อีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การปลูกฝังให้เกิดความรักภักดีต่อชาติ” ได้รับการ กล่าวถึงมากที่สุด ด้วยการมุ่งสอนให้ผู้เรียนเกิดความสำนึกในความเป็นไทย และปลุกใจให้เกิด ความรัก ห่วงแหนชาติและพร้อมที่จะเสียสละแม้ชีวิตเพื่อชาติบ้านเมือง อีกทั้งยังปลูกฝังให้เกิด ความรักและศรัทธาต่อศาสนา โดยมุ่งหวังที่จะอบรมสั่งสอนให้ผู้เรียนเป็น “คนดี” ด้วยการปฏิบัติ ตามหลักธรรมของศาสนาตลอดจนปลูกฝังความกตัญญูกตเวทิต่อ “ชาติ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์” นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาบางส่วนที่ปลูกฝัง “เกี่ยวกับประชาธิปไตย” แต่มิได้มุ่งเน้น ในเรื่องสิทธิ เสรีภาพ การมีส่วนร่วมทางการเมือง และการรวมตัวกันทางการเมืองของประชาชนใน รูปองค์กรต่างๆ อย่างแท้จริง แสดงให้เห็นว่า “ระบบการศึกษา” หรือ “โรงเรียน” มีบทบาทในฐานะ เป็นกลไกทางด้านอุดมการณ์ที่มุ่งหล่อหลอมกล่อมเกลให้ผู้เรียนมีอุดมการณ์ที่ “จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” เป็นสำคัญ ซึ่งเป็นการใช้ระบบการศึกษาเพื่อเตรียมคนให้เติบโต เป็นสมาชิกทางสังคมที่ยอมรับและสนับสนุนระบบสังคมการเมืองที่ดำรงอยู่นั่นเอง

หทัยรัตน์ มั่นอาจ⁷¹ ทำการศึกษาเรื่อง “การสร้างอุดมการณ์ชาติเวียดนามผ่านการศึกษา ภาคบังคับระหว่างปี ค.ศ. 1975 – 2003” พบว่า ก่อนการเกิดขึ้นของสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ในปี ค.ศ. 1975 ประเทศเวียดนามถือได้ว่ามีความแตกต่างหลากหลายไปในแต่ละกลุ่มแต่ละ เผ่าพันธุ์ ซึ่งความแตกต่างที่สำคัญของเหนือและใต้ก็คือ ความแตกต่างกันในเรื่องของอุดมการณ์ที่

⁷⁰ ปรีชา ธรรมวินทร, การกล่อมเกลาทองการเมืองโดยผ่านหนังสือเรียน : วิเคราะห์หนังสือเรียนตามหลักสูตร ประถมศึกษา พุทธศักราช 2521. สารนิพนธ์หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.

⁷¹ หทัยรัตน์ มั่นอาจ, การสร้างอุดมการณ์ชาติเวียดนามผ่านการศึกษาภาคบังคับระหว่างปี ค.ศ. 1975 – 2003, วิทยานิพนธ์ ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2549.

แต่ละเวียดนามถือครอง ส่งผลต่ออุดมการณ์หลักที่ครอบงำสังคม กล่าวคือ อุดมการณ์เสรีประชาธิปไตยในภาคใต้ และสังคมนิยมมาร์กซิสต์-เลนินนิสต์ในภาคเหนือ การรวมชาติในระดับรัฐในปี ค.ศ. 1975 ถือเป็นจุดกำเนิดของกระบวนการสร้างรัฐชาติเวียดนามภายใต้ระบบการปกครองแบบสังคมนิยมมาร์กซิสต์-เลนินนิสต์ที่มีอุดมการณ์โฮจิมินห์เป็นแนวทาง

ปฏิบัติการสร้างชาติด้วยเทคโนโลยีแห่งอำนาจ โดยเฉพาะกลไกทางการศึกษาภาคบังคับ ถือเป็นกลไกสำคัญในการที่จะเป็นเครื่องมือในการสร้างอุดมการณ์ชาติเวียดนามผ่านการศึกษา ตามแนวคิดของ Louis Althusser ที่ว่าการศึกษาเป็นกลไกทางอุดมการณ์ที่สำคัญของรัฐ เพื่อนำไปสู่การสร้างเชื่อในการดำรงอยู่ในสถานภาพสังคมขณะนั้น ซึ่งบทบาทของการศึกษาในการที่เป็นเครื่องมือของการส่งผ่านการ “ถือครองของอุดมการณ์หลัก” ในการที่จะกำหนดและส่งผ่านอุดมการณ์หลักของสังคมเพื่อสร้างสังคมการเมืองและสังคมพลเมือง

ระบบอุดมการณ์ชาติในสังคมเวียดนามก่อนรวมชาติการเลือกใช้อุดมการณ์ชาติชุดใดนั้นได้แปรเปลี่ยนไปตามปัจจัยทางการเมืองและกลุ่มอำนาจ ซึ่งความสำคัญของระบบการศึกษาในสังคมเวียดนาม การศึกษาถือเป็นสถาบันทางสังคมที่มีหน้าที่ในการส่งผ่านและครอบงำอุดมการณ์สอดคล้องกับอุดมการณ์ตามแนวของกรัมสกีและอัลธูแซร์ ที่ได้เสนอทฤษฎีว่าอุดมการณ์เป็นจิตสำนึกของชนชั้นผู้ปกครอง นำไปสู่การครองอำนาจนำ (Hegemony) ที่เป็นอุดมการณ์หลักไปสู่ประชาชนโดยส่งผ่านกลไกทางอุดมการณ์ นั่นก็คือ กลไกทางการศึกษา ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างระบบการเมืองและระบบการศึกษาทั้งอิทธิพลทางการเมืองที่มีต่อการศึกษา และอิทธิพลของการศึกษาที่มีต่อการเมือง ส่งผลต่อการกำหนดกลยุทธ์ทางการศึกษาเพื่อที่จะนำไปสู่การถือครองอำนาจดังกล่าว